

KADERİ OLMAKLA İTHAM EDİLEN HADİS RÂVİLERİ

Mustafa ÖZTÜRK*

Özet

Kaderî diye itham edilen birçok muhaddisin muteber hadis kitaplarında rivâyetleri bulunmakla birlikte usûl kaynaklarında bid'at ehli olmaları hasebiyle, Kaderî görüşlere sahip râvîlerin belli şartlarla mecrûh sayılacağı da teorik olarak ifade edilir. Bu çerçevede makalemizde Kütüb-i sitte râvîlerinden öncelikle nispet edildikleri ilim merkezlerine göre ne kadarının Kaderî olmakla itham edildiği tespit edilmiş ve tespit edilen râvîler arasında "hâfiz", "imâm", "muhaddis" unvanlarıyla temâyüz etmiş âlimlerin hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri husus bağlamında biyografileri incelenmiştir. Sonuç itibariyle Kaderiyye'den olmanın veya Kaderî görüşlere temâyülün cerh sebebi sayılıp sayılmadığının uygulamadaki boyut ve problemlerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kaderiyye, râvî, hadis, cerh ve ta'dîl, bid'at.

Abstract

Hadith Narrators Accused by being The Followers of Fatalism (Qadariyya)

Even though the reports of many hadith narrators who were accused of being qadarîs (fatalists) can be found in reliable hadith books, theoretically it has still been stated in the sources of hadith methodology that such fatalist narrators were regarded as rejected (*majrûh*) for being innovators in religion (*ahl bid'ah*). In this context, first we have found out the amount of qadarî narrators in the six most reliable hadith books (*kutub al-sittah*) based on the center of knowledge to which they were associated; and then we have examined effectiveness of some of these narrators who were distinguished with the titles of "hâfiz," "imâm," "muhaddith" in reporting the hadiths. We have also examined the matters they were accused under the light of their biographies. In conclusion in this paper it is pointed out the practical dimensions and problems of whether being a qadarî or having qadarî inclinations can/should be regarded as a reason for rejection (*jarh*).

Keywords: Qadariyya (fatalism), râwî (narrator), hadîth, jarh and ta'dîl (rejection and correction).

1. Giriş

Hadis râvîlerinin tenkit edilip kusurlarının belirlenmesinde adâlet ve zapt vasıflarının esas alındığı malumdur. Metâini aşere diye isimlendirilen bu kusurlardan biri de adâlet vasfıyla ilgili olan bid'attir.¹ Muhtelif tarifleri yapılmakla

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale 18 Mart Ü. İlahiyat Fakültesi

1 Bk. Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar, fi tavzîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahı ehli'l-eser (Şerhu'n-Nuhbe)*, tahk.: Nüreddîn İtr, Dâru'l-Hayr, Dimâşk 1414/1993, s. 85; Emin Aşıkkuşlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 110-139.

birlikte dinin aslından olmayan sonradan icat edilen her türlü inanış veya amel bid'at olarak algılanabilir.² Nitekim bid'at, hadis usûlu kaynaklarında da öncelikle küfür veya günah sebebi olması bakımından başlıca iki şekilde kategorize edilmektedir. Ayrıca bid'at sahibi râvînin propagandacı olup olmaması, mezhebî kaygılarla yalan söyleyip söylememesi, özellikle teorik değerlendirmeler açısından oldukça önem arz eder.³ Öte yandan bid'at ehli sayılan birçok muhaddisin muteber hadis kitaplarında bol miktarda rivâyetleri görülür. Doğrusu bu bağlamda teorik tartışmaların pratik değerini test etmek üzere yapılacak örnekleme çalışmalarına ihtiyaç vardır. İşte bu maksatla makalemizde, bid'at ehli olarak addedilen bir grubu yani Kaderiyye'ye nispet edilen râvîleri, ele alıp tetkik etmek istiyoruz.

Kaderî olmakla itham edilen râvîlere yönelik bir listeyi ilk dönem kaynakları arasında İbn Kuteybe'nin (ö.279/892) *el-Meârif*inde görmekteyiz. Burada 30 kişinin ismi verilmektedir.⁴ Daha sonraki dönemlerde İbn Hacer (ö.852/1448), *Hedyü's-sârî*'sinde Mürcie, Şia, Cehmiyye, Kaderiyye gibi ehli bid'atten olan Buhârî ve Müslim'in râvîleri veya sadece Buhârî'nin râvîleri arasında zikrettiği Kaderiyye'ye mensup zevatı 28 kişi olarak kaydeder.⁵ Ne var ki İbn Hacer'in listesinde bulunan Kaderî râvîlerden sadece 6 kişi, İbn Kuteybe'nin listesinde yer almaktadır. İbn Hacer'in listesiyle birebir örtüşme de ayrıca Suyûtî, Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği veya ikisinden birinin kitaplarına hadislerini aldığı Kaderî râvîlere ait 30 kişilik bir liste vermektedir.⁶ Bütün bu listeler Ka-

2 Bid'atın detaylı tarifi için bk. Rahmi Yaran, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 129-131.

3 Bk. Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü'bni's-Salâh fi ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988/1408, s. 54; Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1420/2000, s. 214, 215. Diğer taraftan bir râvînin bid'at ehli olarak görülmesindeki izafilik hakkında bk. Abdullah Karahan, *Hadis Râvîlerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)*, Sır Yay., İstanbul 2005, s. 136-147.

4 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Meârif*, tahk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts., s. 625.

5 İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, *Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru's-Selâm, Riyad, ts., s. 647, 648.

Ayrıca Harun Reşit Demirel tarafından kaleme alınan ve Buhârî'nin râvîlerine munhasır olarak İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb* isimli eseriyle sınırlı tutulan bir makale çalışmasında Kaderiyye'den 15, Şia'dan 10, Mürcie'den 6, Nâsibîler'den 3 ve Hâricîler'den 2 râvî tespit edilmiş, bu râvîlerin biyografisi üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bk. Harun Reşit Demirel, "İbn Hacer'in Takrîbu't-Tehzîb'de Buhârî'nin Bida't Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvîlerinden Bahsetmesi ve Hedyü's-sârî (Mukaddime)deki Müdafası" *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, 2000, c. 2, sayı: 3, s. 29-59.

6 Suyûtî, *Tedrib*, s. 217.

derîlik'le itham edilen râvîlere yönelik bir fikir verse de konuyla alakalı tespit ve değerlendirmelerde isabetli bir yaklaşım ve sonuç için daha kapsamlı bir listenin oluşturulması aşikârdır. Dolayısıyla biz bu çalışmada Kütüb-i sitte râvîleri bazında bir değerlendirme yapmak üzere yine İbn Hacer'in *Tehzibü't-Tehzib* isimli eserindeki Kaderîlik'le müttehem râvîleri tespite koyulduk.⁷ Tespit edilen râvîlerden özellikle ve öncelikle hadis rivâyetindeki faaliyetleriyle temâyüz eden yani "hâfız", "imâm", "muhaddis" gibi unvanlarla anılan hadis bilginlerini (Zehebî'nin (ö.748/1347) *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zevatı), etkinlikleri ve itham edildikleri husus bağlamında ilim merkezlerine göre ele alıp tetkik ettik. Diğerlerini ise, oluşturulan genel listeler çerçevesinde ismen zikretmekle yetindik. Zira bir makale muhtevasında bütün bu râvîlerin tamamını detaylı bir şekilde incelemenin mümkün olmayacağı pek tabîîdir. Nitekim takip ettiğimiz metodla da Kaderî olmanın veya Kaderî görüşlere temâyülün cerh sebebi sayılıp sayılmadığının uygulamadaki problem ve boyutlarına önemli ölçüde dikkat çekmiş bulunmaktayız. Ancak öncelikle meselenin arka planının görülmesi açısından Kaderî tabirinin kullanımı, Kaderiyye'nin doğuşu, Kaderiyye-Mu'tezile ilişkisi konularını mütalaa etmek isabetli olsa gerektir.

2. Kaderî ve Kaderiyye Tabirlerinin Kullanımı

Kaderî tabiri, sözlükte "kadere mensup olan, kader taraftarı" mânasına gelse de, ilk dönemlerden itibaren bu anlamın aksine ilâhî kaderi inkâr edip, özellikle sorumluluk bağlamında insanın irade ve kudretini ön plana çıkararak bir bakıma kaderi kula nispet edenler için kullanılmıştır.⁸ Ayrıca hayrın, nimetin ve güzel işlerin Allah'tan; şerrin, nimeti kötüye kullanmanın ve çirkin fiillerin

7 İbn Kuteybe'nin *Meârif*'inde zikri geçen 30 kişilik Kaderî gruptan ancak 16 kişinin biyografisine *Tehzibü't-Tehzib*'de yer verilmekte ve aynı zamanda bu eserde de Kaderî olarak kaydedilmektedir. Kalan 14 kişiden 7 kişi *Tehzib*'de geçmekte fakat Kaderîlik'le itham edilmemekte, diğer 7 kişi ise *Tehzib*'de yer almamaktadır. Diğer taraftan günümüzde yapılan araştırmalar açısından meseleye bakılınca, *Mutezile ve Hadis* isimli çalışmada Belhî, Kâdî Abdülcebbar ve İbnü'l-Murtezâ'nın eserlerinden derlenen râvîlerden oluşan 175 kişilik bir listenin yanında; ayrıca İbn Hacer ve Suyûtî'nin tespitlerine dayanarak Sahîhayn'da rivâyetleri bulunan râvîlere yönelik 31 kişilik bir başka liste daha oluşturulmuştur. Bk. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Kitabiyat, Ankara 2004, s. 167-179.

8 Bk. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *el-İbâne an usûlî'd-diyâne*, tahk.: Fevkiye Hüseyin Mahmud, Kahire, ts., c. 2, s. 197; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, tahk.: Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1387/1967, c. 1, 43-46; İlyas Üzümlü, "Kaderiyye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 14, s. 64.

kullardan kaynaklandığına inananlar, Kaderîler arasında telakki edilir.⁹ Bunun yanında kader konularına çokça zaman harcayıp önemli bir mesele haline getirenler de Kaderî diye algılanmıştır.¹⁰ Tabîî olarak bütün bu kimselerin oluşturduğu gruba Kaderiyye denilmiştir.¹¹

Başlangıçta kader konusunda kendi içinde homojen bir yapı arz etmeyen bu zümreye Kaderiyye ismi, kötüleme amacıyla muhalifleri tarafından verilmiş olsa gerektir.¹² Bu anlamda “Kaderiyye”, kaderi nefy ve ispat eden muhalif iki grubun birbirlerini suçladıkları bir lakap olarak da dikkati çekmiştir. Nitekim söz konusu kullanımı tetkik eden Eş’arî (ö.330/941), Kaderiyye’nin, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inananları “Kaderî” diye tanımladığını, ancak hayrı ve şerri kula nispet edip Allah’ı devre dışı bırakan bu grubun asıl Kaderîyye olarak isimlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³ Kaderiyye’yi zemmeden bazı hadisler de rivâyet edilmiştir. Delâlet ettikleri zümreler hususunda ve sıhhatleri hakkında farklı mülâhazalar bulunan bu hadislerden bir kaç şöyledir:

“Ehl-i kader ile oturmayın, onlarla tartışmaya girişmeyin.”¹⁴

“Kaderîler bu ümmetin Mecûsileridir. Hastalandıklarında onları ziyaret etmeyin, öldüklerinde cenazelerinde bulunmayın!”¹⁵

-
- 9 Bir kaderî olarak algılanan Hasan el-Basrî’nin bu tür görüşleri kendisine nispet edilen risâlede detaylı şekilde mevcuttur. İlgili risâlenin tamamını görmek için bk. Von H. Ritter, “Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit”, *Der Islam*, Berlin 1933, c. 21, s. 67-83. Ayrıca yine bir Kaderî olan Katâde’ye ait “günahların kaderin parçası olmadığını” ifade eden sözü için bk. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *u a’lâmi’n-nübelâ*, tahk.: Şuayb el-Arnaûd ve dğr., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1404/1986-1409/1988, c. 5, s. 277. Öte yandan yine erken dönemlerde el-Hasen b. Muhammed el-Hanefiyye ve Ömer b. Abdilazîz tarafından yazılmış olan iki ayrı Risâlenin muhtevasında mutlak kader Allah’a nispet edilip nefyi reddedilmektedir. Bk. Josef van Ess (nşr.), *Bidâyetü ilmi’l-Kelâm fi’l-İslâm, Risâletâni fi’r-reddi ala’l-Kaderiyye mine’l-karni’l-ewveli li’l-hicre li’l-Hasen b. Muhammed el-Hanefiyye ve’l-halîfetü Ömer b. Abdilazîz*, Beyrut 1977, s. 11-57.
- 10 Kaderiyye isminin kullanımı konusunda detaylı bilgi için bk. W. Motgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* çev.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Umran Yay., Ankara 1981, s. 143, 144; İrfan Abdülhamid, *İslâm’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* çev.: Saim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 285, 286, dipnot, 37.
- 11 Bk. J. van Ess, “Kadariyya”, *El*, Brill, Leiden 1978, c. 4, s. 368-372.
- 12 Bk. Üzüm, “Kaderiyye”, *DİA*, c. 4, s. 64.
- 13 Eş’arî, *İbâne*, c. 2, s. 197.
- 14 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, c. 1, s. 30.
- 15 Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 86, c. 5, s. 407; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebî*

“Ümmetim içerisinde iki sınıf vardır ki İslâm’dan nasipleri yoktur. Bunlar Mürcie ve Kaderiyye’dir.”¹⁶

3. Kaderiyye’nin Doğuşu

Kaderiyye’nin ortaya çıkışı, İslam’ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle irtibatlandırılabilir. Cemel Vak’ası ve Sıffin Savaşı’nda Müslümanların birbirinin kanını akıtması, diğer kelâm problemleriyle birlikte kader konusunu da gündeme getirmiş, hâkim Emevî anlayışı, olayları ilâhî takdirle ilişkilendirirken bunu reddedip özellikle olumsuz fiilleri, tamamen insan iradesine dayandıran görüşler ileri sürülmeye başlamıştır.¹⁷

Emevîler’in istismarına karşı kayıtlarda yer alan ilk itiraz Ma’bed el-Cühenî’ye (ö.80/699) aittir. Ma’bed, özellikle Basra’da kader hakkında konuşan ilk kişidir.¹⁸ Bu husustaki tepkilerin anlatıldığı bir rivâyete göre, bir gün o, Atâ b. Yesâr (ö.103/721) ile birlikte Hasan el-Basrî’ye (ö.110/728) giderek şu serzenişte bulunur:

“Ey Ebû Saîd, bu emirler Müslümanların kanlarını akıtıyor, mallarını gasp ediyor ve daha birçok haksızlıklar yapıyorlar ve icraatımız Allah’ın kaderine göre gerçekleşmektedir diyorlar.” Hasan el-Basrî de cevaben, “Allah düşmanları yalan söylüyorlar” demiştir.¹⁹

Ma’bed’in kaderle ilgili görüşlerini, Iraklı bir Hıristiyan iken Müslüman olan, sonra da irtidat eden Sûsen adlı bir şahıstan aldığı söylenir.²⁰ Bu tür bilgilere istinaden Von Kremer, Max Horton, Nallino, De Boer ve Becker gibi müsteşrikler, kader konusundaki fikrî münakaşaların harici bir sebepten ortaya çıktığına, bunun da doğu Hıristiyanlığı ile bağlantılı olduğuna inanırlar. Aynı bakış açısı Joseph Schacht ve William Thomson gibi çağdaş birçok müsteşrik tarafından da sürdürüle gelmiştir.²¹ Ancak Wensink, Tritton, Oberman ve Watt

Dâvûd, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, Sünnet, 17.

- 16 Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, Kader, 13. Bu tür rivâyetler hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Yavuz Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie ile ilgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi” *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2003, c. I, sayı: 2, s. 113-143.
- 17 Üzümlü, “Kaderiyye”, *DİA*, c. 14, s. 64.
- 18 Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Hacâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, İmân, 1; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb fî ricâli’l-hadîs*, tahk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvîd, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004, c. 6, s. 347.
- 19 İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 441.
- 20 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 6, s. 347.
- 21 Bk. İrfan Abdülhamid, *İtikadî Mezhepler*, s. 282, 283.

gibi müsteşrikler, kaza kader konusundaki münakaşaları haklı olarak dönemin siyâsî ve dinî gelişmelerinin sonucunda ortaya çıkmış ve bizzat İslam'ın ve Müslümanların kendisinden, yani dâhili sebeplerden doğmuş olduğu fikrine sahiptirler. Onlara göre her ne kadar bu hususta yabancı tesirlerin etkisi olsa da bunların rolü tâli derecededir.²² Diğer taraftan Ma'bed'in Emevîler'e karşı gerçekleştirilen İbnü'l-Eş'as isyanına katılması ve bu sebepten öldürülmesi²³ kader telakkisinin aynı zamanda siyâsî boyutunu belgelemektedir.

Ma'bed'den sonra Kaderî görüşleri devam ettiren Gaylân ed-Dimaşkî (ö.105/723?)'dir. Ma'bed, fikirlerini daha ziyade Basra'da yaymışken, Gaylân kendi bölgesi olan Şam civarında yaymaya çalışmıştır.²⁴ Ömer b. Abdilazîz'in hilâfeti döneminde (99-101/717-720) kaderi inkâr eden görüşlerle ilgilenen Gaylân, halifenin kendisini uyarması üzerine bundan vazgeçer gibi olmuş ancak onun ölümünden sonra tekrar eski düşüncelerine dönmüş, neticede Halife Hişâm b. Abdilmelik tarafından öldürülmüştür.²⁵ Doğrusu Gaylân sadece kader konusunda değil, hilafet hakkındaki görüşleriyle de Emevîlere ters düşmüştür. Ona göre Kur'an ve Sünnet'i uygulayan herkes halife olabilir, imâmet ancak ümmetin icma ile gerçekleşebilirdi.²⁶

Hâsılı Ma'bed el-Cühenî ile Gaylân ed-Dimaşkî'nin önderliğinde ortaya çıkan ve özellikle çirkin fiillerin ilâhî kaderle değil, insanın hür iradesiyle gerçekleştiği esasına dayanan Kaderî hareket, bir taraftan Emevî aleyhtarlığıyla ilgili siyâsî, diğer taraftan insan sorumluluğuna vurgu yapan teolojik yönü dolayısıyla belli oranda yayılma imkânı bulmuş, bilhassa Basra ve Dimaşk'da önemli taraftar toplamıştır.²⁷ Nitekim bazı ilim merkezlerinde temerküz eden râvîlere bakıldığında da bu durum kendini göstermektedir.²⁸

22 Bk. İrfan Abdülhamid, *İtikadî Mezhepler*, s. 282, 283.

23 Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, İsâ el-Bâbî el-Halebî, yy., 1372/1963, c. 4, s. 141.

24 Hüseyin Atvân, *el-Firaku'l-İslâmiyye fi bilâdi'ş-Şâm fi'l-asri'l-ümevî*, Dâru'l-Cil, yy., 1986, s. 34, 35.

25 Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Dâru Sâdır, Beyrut 1399/1979, c. 5, s. 263.

26 Şehristânî, *Milel*, c. 1, s. 143; Mehmed S. Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşiliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat, Ankara 2005, s. 68.

27 Bk. Üzüm, "Kaderiyye", *DİA*, c. 24, s. 64; Atvân, *el-Firaku'l-İslâmiyye*, s. 34.

28 Aşağıda biyografisi incelenen râvîler en azından sayısal olarak dikkate alındığında birinci sırada Basra'nın, ikinci sırada Dimaşk'ın geldiği görülecektir.

4. Kaderiyye-Mu'tezile İlişkisi

Kaderiyye kaderi inkâr etmesi, özgür irade ve ihtiyar fikrini savunması sebebiyle Mu'tezile'nin ilk çekirdeğidir ve Mu'tezile, Kaderiyye fırkasına bağlı olarak gelişmiş bir mezheptir.²⁹ Dolayısıyla Kaderiyye, kader meselesine yaklaşımı bakımından Mu'tezile ile ilişkili olmakla birlikte en azından başlangıçta nevi şahsına münhasır bir fırkadır. Nitekim İbn Fûrek (ö.406/1015) Mu'tezile ile Kaderiyye'yi ayrı ayrı zikrederken,³⁰ Makdisî (ö.390/1000), Mu'tezile'nin zamanla Kaderiyye'yi de içine aldığı belirtmiş,³¹ muasır müelliflerden İrfan Abdülhamid, iki fırka arasındaki farkı belirtmek için Kaderiyye'yi "Halis Kaderiyye" diye ifade etmiştir.³² Bazı müellifler ise aradaki ilişkiyi aynileştirmeye kadar götürmüşlerdir. Mesela Matûridî (ö.333/944), bir taraftan kötülüğün yaratılışının şeytana nispeti ve iradî fiiller konusunda Kaderiyye'nin Mecûsilerle fikren benzeştiğini belirtirken, diğer taraftan Kaderiyye ile Mu'tezile'yi aynı fırkaymış gibi göstermektedir.³³ Bağdadî (ö.429/1037) "el-Kaderiyye el-Mu'tezile" diye iki tabiri birlikte kullanmakta,³⁴ Şehristânî (ö.548/1153) ise Kaderiyye'yi, Mu'tezile'nin lakabı olarak kaydetmektedir.³⁵

Öte yandan Mu'tezile âlimleri, mensup oldukları grubun Kaderiyye diye lanse edilmesinden hoşnut kalmamışlardır. Kâdî Abdülcebbâr (ö.415/1025), bu isimle asıl anılması gerekenlerin insan iradesinin önemini görmezlikten gelerek her şeyi ilâhî kadere dayandıran gruplar olduğunu belirtir.³⁶ Doğrusu Amr b. Ubeyd'in (ö.144/761) *Kitabu'r-red ala'l-Kaderiyye*,³⁷ Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın

29 Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü, Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife*, Konya 2003, yıl, 3, sayı: 3, s. 30.

30 Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, tahk.: Daniel Gimaret, Dâru'l-Maşrik, Beyrut 1987, s. 105.

31 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fi marifeti'l-ekâlîm*, E. J. Brill, Leiden 1967, s. 37.

32 İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler*, s. 97, 289.

33 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtûridî, *Kitâbu't-Tevhîd*, tahk.: Fethullah Huleyf, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979, s. 314-320.

34 Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, tahk.: M. Muhyiddîn Abdülhamid, Dâru't-Türâs, Kahire, ts., s. 24, 114.

35 Şehristânî, *Milel*, c. 1, s. 43.

36 Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, tahk.: Abdülkerîm Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts., s. 772-778.

37 Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, tahk.: M. Rıza Teceddüd, Mektebetü Hayyât, Beyrut 1967, s. 303.

(ö.235/850?) *Kitabu'r-red ala'l-Kaderiyye ve'l-Mücbire*³⁸ adında birer eser yazdıkları dikkate alınrsa, Mu'tezile ilk dönemlerde bu ismi Mucbire (veya Ehl-i sünnet) ile eş anlamda kullanmış gibi gözükmektedir. Diğer taraftan Ehl-i sünnet âlimlerinin üçüncü asırdan sonra *er-Red ala'l-Kaderiyye* adında kitaplar yazması,³⁹ Kaderiyye isminin Mu'tezile için sonradan kullanılmaya başladığına işaret etmektedir.⁴⁰

Meseleye târihî ve siyâsî açıdan bakıldığında karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle Emevî karşıtı siyâsî hareket tabîi olarak sona ermiş, ikinci asrın sonları itibariyle merkezî Kaderiyye görüşünü benimseyen birçok kimse, paralel anlayıştaki Mu'tezile mezhebine yönelmiştir.⁴¹ Fakat hicri ikinci asırda (hatta kısmen üçüncü asırda dâhil) Mu'tezilî olmadıkları halde Kaderî diye tanımlanan zevatın varlığı devam etmiştir.⁴² Biyografi türü eserlerde verilen bilgiler de bu durumu çağrıştırmaktadır. Şöyle ki, Kaderîlik'le itham edilen erken dönem hadis râvîleri, Sünnî tabakât literatüründe daha çok "Yütthem bilkader/Kaderî inkârla itham edilmiştir" "Kâne yera'l-kader/Kaderî inkâr eden görüşlere sahipti" "Kâne yekûlu bi'l-kader/Kaderî inkârla ilgili konuşurdu", "Kâne kaderiyyen/Kaderî idi" gibi ifadelerle tenkit edilirler.⁴³ Bu minvalde "Kâne kaderiyyen, mu'teziliyyen/Kaderî, Mu'tezilî idi" veya sadece "Mu'teziliyyun/Mu'tezilîdir" gibi ifadeler nadiren kullanılır.⁴⁴ Mu'tezilî tabakât literatürü ise Kaderîlik'le itham edilen muhaddisleri kendilerinden kabul ederek muhtevalarına almışlardır.⁴⁵ Ne var ki, bu vasıftaki muhaddislerin hemen tamamına Mu'tezilî demek oldukça zordur. Zira bir bütün olarak Mu'tezile mezhebinin benimsenmesi bir yana, Kaderî diye itham edilenlerin kader anlayışları dahi bir noktada buluşuyor değildi. Bunlar cebri inkâr etmekte birleştikleri halde, kaderin mânasını tarifte farklı görüşteydiler. Böyle olmasına rağmen

38 İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, s. 305.

39 İki örnek için bk. Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, tahk.: Muallim Rifat-Şerafettin Yalçın, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1360/1941, c. 1, s. 839, c. 2, 1870.

40 Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 59.

41 Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 131.

42 Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 131.

43 Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 1, s. 403, c. 3, s. 12, 364; c. 5, s. 421; c. 6, s. 645.

44 Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 1, s. 151; c. 2, s. 217; c. 5, s. 263.

45 Bk. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed Belhî, *Zikru'l-Mu'tezile*, tahk.: Fuâd Seyyid, (*Fazlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile* içerisinde), Dâru't-Tûnûsiyye, Tûnus 1974, s. 75-104; Kadı Abdülcebâr, *Fazlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*, tahk.: Fuâd Seyyid, Dâru't-Tûnûsiyye, Tûnus 1974, s. 334-345.

bu kimseler -yalnızca cebri inkârlarına bakılarak-, “Kaderiyye” diye tabir edilmiştir.⁴⁶ Zira sadece kaderi inkâr edenler değil, aynı zamanda kader konularına çokça zaman harcıyıp önemli bir mesele haline getirenler de Kaderî olarak görülmüştür.⁴⁷ Hatta Kaderî görüşlerden vazgeçenler⁴⁸ veya haklarında ihtilaflı bilgi bulunanlar⁴⁹ bile yine bir şekilde bu mezhebe nispet edilmekten kurtulamamışlardır. Durum böyle olunca Kaderîlik’le ithamın boyutları da değişmektedir. Bu bakış açısıyla aşağıda Kaderî olmakla itham edilen hadis râvîleri tetkik edilecektir.

5. Kaderî Olmakla İtham Edilen Râvîler

Giriş kısmında Kaderî olmakla itham edilen râvîlerin tespitine dair bir çerçeve sunup, meseleyi söz konusu çerçevede ele alacağımızı belirtmiştik. Buna göre araştırmamızda İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-Tehzîb*’inde yer alan râvîlerden (Kütüb-i sitte râvîlerinden) nispet edildikleri ilim merkezleri esas alınmak suretiyle ne kadarının Kaderî olmakla itham edildiği tespit edilmiştir. Tespit edilenler arasında da öncelikle Zehebî’nin *Tezkiretü’l-huffâz*’ında biyografisine yer verilen (“hâfız”, “imâm”, “muhaddis” unvanlarıyla temâyüz etmiş) zevatın hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri husus bağlamında biyografileri incelenmiş, ardından kalanlar toplam liste içerisinde sadece ismen zikredilmiştir. Ayrıca ilgili ilim merkezleri Medîne, Mekke, Dimaşk, Basra, Kûfe ve diğerleri olmak üzere sıralanmıştır.

5.1. Medîne Nisbeli Râvîler

İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-Tehzîb*’inde yer alan ve Kaderîlik’le itham edilen Medîne nisbeli râvîlerin sayısı 13’tür. Bunlar arasında Zehebî’nin *Tezkiretü’l-huffâz*’ında biyografisine yer verilen muhaddislerin sayısı ise 6’dır. Aşağıda bu 6 muhaddisin özetle hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konumları bağlamında biyografileri ele alınacak, ardından toplam liste sunulacaktır.

46 İrfan Abdülhamid, *İslam’da İtikadî Mezhepler*, s. 97, 98.

47 Bk. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 143, 144.

48 Bk. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 441; Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 353; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 6, s. 690.

49 Bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût, ts., *Târîhu Bağdâd*, c. 1, s. 226; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 5, s. 709.

5.1.1. Atâ b. Yesâr Ebû Muhammed el-Hilâlî Mevlâ Meymûne bnt. el-Hâris el-Medenî (ö.103/721)

“İmâm”, “fakîh”, “vâiz”, “kâs” ve “kesîru’l-hadîs” vasıflarıyla nitelenen Atâ b. Yesâr’ın⁵⁰ hayatının önemli bir kısmını Medîne ve Şam’da geçirdiği ve birçok sahâbeden hadis dinlediği, ömrünün sonlarına doğru da Mısır’da ikamet etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Atâ b. Yesâr’ın hadis münekkitlerince “sika” bir kimse olarak değerlendirildiği görülmekle beraber,⁵² Kaderiyye’ye ait fikirleri benimsediğine dikkat çekilmektedir.⁵³ Ancak onun Kaderî olduğuna dair bir bilgi genel biyografi türü kaynaklarda bulunmamakta, sadece İbn Kuteybe’nin *Meârif*’inde yer almaktadır. Dolayısıyla Atâ’nın Kaderîlik’le ithamı ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivâyetleri, Kütüb-i sitte’de mevcuttur.⁵⁴

5.1.2. Safvân b. Süleym Ebû Abdillâh Mevlâ el-Kureşî ez-Zühri el-Medenî (ö.132/749)

“İmâm”, “hâfız”, “fakîh” ve “kesîru’l-hadîs” vasıflarıyla nitelenen Safvân,⁵⁵ hadis rivâyetinde “sika” bir kimse olarak değerlendirilir.⁵⁶ Aynı zamanda ibadet ve zühd hayatıyla ön plana çıkmaktadır.⁵⁷ Kaderî görüşlere sahip olduğuna

50 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, Dâru Sadır, Beyrut 1405/1985, c. 5, s. 173; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 441; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 448; *Tezkiretü’l-huffâz*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., c.1, s. 90.

51 Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbu meşâhîri ulemâi’l-emsâr ve a’lâmi fukahâi’l-aktâr*, tahk.: Manfred Fleischhammer, Matbaatü Lecneti’t-Te’lif, Kahire 1379/1959, s. 69; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 4, s. 504.

52 Ebu’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, tahk.: Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Mektebetü’l-Dâr, Medîne 1405/1985, c. 2, s. 137; Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Ebî Hâtîm, *er-Râzî, el-Cerh ve’t-ta’dîl*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1372/1953, c. 6, s. 338; Ebu’l-Haccac Cemâleddîn Yusuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*, tahk.: Beşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’l-Risale, Beyrut 1403/1983-1413/1992, c. 20, s. 127.

53 İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 459, 625.

54 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 20, s. 127.

55 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ; el-Kısmu’l-mütemmim*, tahk.: Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medîne 1408/1987, s. 324; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 364, 365; *Tezkire*, c. 1, s. 134.

56 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 4, s. 423; Ebu’l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh li men harrece lehu’l-Buhârî fi’l-Câmi’i’s-sahîh*, tahk.: Ebû Lübâbe Huseyn, Dâru’l-Livâ, Riyad 1406/1986, c. 2, s. 788; Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 134; Suyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, Dâru’l-Buhûsi’l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983, s. 61.

57 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Dâru’l-Riyâz,

dair kayıtlar, hakkındaki olumsuz ifadelerdendir.⁵⁸ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte’de bulunmaktadır.⁵⁹

5.1.3. Muhammed b. İshâk b. Yesâr Ebû Bekir Mevlâ el-Muttalibî el-Medenî (ö.151/768)

“Allâme,” “imâm,” “hâfız,” “ahbârî” ve “kesîru’l-hadîs” vasıflarıyla nitelenen İbn İshâk, bilhassa siyer ve meğâzî sahasında büyük şöhret sahibidir.⁶⁰ Siyer dışında fikhî hadislerle de ilgilenmiştir.⁶¹

İbn İshâk geniş bilgisine rağmen farklı değerlendirmelere muhatap olmuştur. Bir kısım ulemâ hadis ilmindeki yüksek konumuna vurgu yapıp onu ta’dîl ederken,⁶² bazıları da ona yönelik aşırı cerh ifadeleri kullanmaktadır.⁶³

İbn İshâk, zaman zaman ehl-i kitaptan nakilde bulunması⁶⁴ ve çokça tedlis yapmış olması sebebiyle de tenkid edilmiştir.⁶⁵ Bunun yanında o, Mu’tezilî⁶⁶ ve Kaderî görüşlerle itham edilmiştir.⁶⁷ Ayrıca söz konusu ithamın aksine İbn İshâk’ın, Kaderîlik’ten insanların en uzağı olduğu da söylenir.⁶⁸ Bütün bu tenkitleri dikkate alan Zehebî, İbn İshâk’ı “hasenu’l-hadis”, “sâlihu’l-hâl” ve “sadûk” olarak değerlendirir. Ancak infirad ettiği hadislerinde münkerlik bulunacağını da ifade etmeden geçemez.⁶⁹

Rivâyetleri, Kütüb-i sitte’den Sahîhayn’da istişhâd ve mütâbî’, diğerlerinde asıl olarak mevcuttur.⁷⁰

Kahire 1407/1987, c. 3, s. 159, 162; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 364, 365; *Tezkire*, c. 1, s. 134.

58 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 365; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 3, s. 244, 245.

59 Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, c. 13, s. 190.

60 İbn Sa’d, *Tabakât, Mütemmim*, s. 401, 402; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 33; *Tezkire*, c. 1, s. 172, 173.

61 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 6, s. 83; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 5, s. 471.

62 İclî, *Ma’rife*, c. 2, s. 232; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 7, s. 191, 192.

63 Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi zuafâi’r-ricâl*, tahk.: Heyet, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1405/1985, c. 6, s. 2116; Zehebî, *Mizân*, c. 3, s. 469, 471.

64 Hatîb, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, tahk.: Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü’l-Meârif, Riyâd 1403/1983, c. 2, s. 114; Zehebî, *Mizân*, c. 3, s. 470, 471.

65 Bk. Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 46, 54; *Mizân*, c. 3, s. 470.

66 Zehebî, *Mizân*, c. 3, s. 469.

67 Bk. İbn Adî, *Kâmil*, c. 6, s. 2117; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 5, s. 30.

68 Bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 1, s. 226.

69 Bk. Zehebî, *Mizân*, c. 3, s. 475.

70 Bk. Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 55; *Mizân*, c. 3, s. 475.

5.1.4. Muhammed b. Abdirrahman b. el-Muğîre (İbn Ebî Zi'b) Ebü'l-Hâris el-Kureşî el-Medenî (ö.158/774)

Muhammed b. Abdirrahman, üçüncü göbekten dedesine nispetle İbn Ebî Zi'b diye meşhurdur. Zehebî'nin "imâm", "şeyhu'l-İslam" diye tanıttığı İbn Ebî Zi'b,⁷¹ genelde "sika" bir muhaddis olarak kaydedilmektedir.⁷² Hakkındaki "Kaderî'dir, Kaderîlik'le itham edilmiştir" ifadeleri onunla ilgili olumsuz kanaatlerdendir. Bu sebeple İmâm Mâlik'in ondan uzak durduğu nakledilir.⁷³ Ancak söz konusu ithamın gerçek olmadığı, hatta İbn Ebî Zi'b'in Kaderîler'in görüşlerini tenkit ettiği de özellikle ifade edilmektedir.⁷⁴ Ayrıca İmâm Mâlik'in onun hakkında "Fakîhtir, Medîne ehlinin imâmlarındandır" dediği⁷⁵ ve aynı zamanda bu iki âlim arasında samimi bir dostluğun bulunduğu nakledilir.⁷⁶ Diğer taraftan Halife Mehdî zamanında Kaderiyye mensuplarının yakalanıp cezalanması esnasında onlardan bazılarının, İbn Ebî Zib'e sığınıp, himaye gördüğü, bu sebeple onun, Kaderî olarak itham edildiği ifade edilir.⁷⁷ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de bulunmaktadır.⁷⁸

5.1.5. Abdülazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâceşûn Ebû Abdillâh et-Teymî Mevlâ âl-i el-Hüdeyr el-Medenî (ö.164/780)

"İmâm", "alem", "fakîh", "müftü'l-kebîr" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla tanıtılan Abdülazîz el-Mâceşûn,⁷⁹ cerh ve ta'dîl otoriteleri tarafından "sika", "sebt-mütkin" tabirleriyle değerlendirilir.⁸⁰ Abdülazîz'in Medîne'de bilhassa fıkıhta belli bir konuma sahip olduktan sonra Bağdat'a gittiği ve burada özellikle hadis rivâyetiyle meşgul olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim o, "Beni

71 Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 140; *Tezkire*, c. 1, s. 191.

72 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. 7, s. 314; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 5, s. 708, 709.

73 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 5, s. 709.

74 Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 140; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 5, s. 709.

75 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 5, s. 709.

76 Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu' eb-nâi'z-zemân*, tahk.: İhsân Abbâs, Dâru Sadır, Beyrut 1398/1978, c. 4, s. 183.

77 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 25, s. 636, 637; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 145.

78 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 25, s. 644.

79 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 414, c. 7, s. 323; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 309; *Tezkire*, c. 1, s. 222.

80 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 414, c. 7, s. 323; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 10, s. 437, 438; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 18, s. 156; Zehebî, *Mizân*, c. 2, s. 629.

Bağdatlılar muhaddis yaptı” diyerek bu duruma dikkat çekmiştir.⁸¹ Ahkâma ait bazı kitaplar da telif eden Abdülaziz el-Mâceşûn’un⁸² bir ara Kaderîlik’le ilgilendiği fakat daha sonra rucû edip sünnete yöneldiği kaydedilmektedir.⁸³ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte’de mevcuttur.⁸⁴

5.1.6. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya Ebû İshâk Mevlâ el-Eslemî el-Medenî (ö.184/800)

“Şeyh”, “âlim”, “muhaddis”, “fakîh” ve “kesîru’l-hadîs” gibi vasıflarla nitelenen İbrahim el-Eslemî,⁸⁵ cerh ve ta’dîl âlimlerinin çoğunluğu tarafından hadis rivâyetinde zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ Hatta metruk olduğu ve hadis uydurduğu dahi söylenir.⁸⁷ Diğer taraftan onun hadislerinin münker olmadığı, problemin kendisinden rivâyet edenlerden veya hadis aldığı hocalardan kaynaklandığı,⁸⁸ İmâm Mâlik’in *Muvatta’*’ından daha hacimli bir *Muvatta’*’ının bulunduğu belirtilir.⁸⁹

İbrahim b. Muhammed, İmâm Şâfiî’nin hocalarındandır. Şâfiî onun hâfızasından övgüyle bahsetmiş ancak ondan özellikle fezâile dair hadisler almıştır.⁹⁰ Bununla birlikte hakkındaki olumsuz değerlendirmelere sebep olan muhtemel âmillerden biri, başta Kaderîlik olmak üzere bid’at mezheplere ait fikirlere sahip olmasıdır.⁹¹ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) “Hadisi yazılmaz, Kaderî görüşleri savunur” derken,⁹² Abdurrazzak (ö.211/826), “Haline baktım Mu’tezilî ol-

81 Bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 10, s. 438; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 4, s. 195.

82 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 4, s. 196.

83 Bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 10, s. 437, 438; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 310, 311; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 4, s. 195.

84 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 18, s. 157.

85 Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 5, s. 425; Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 450, vd; *Tezkire*, c. 1, s. 246, 247.

86 İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 5, s. 425; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’z-zuafâ ve’l-metrûkîn*, tahk.: M. İbrahim Zâyed, Dâru’l-Vaî, Haleb 1396/1976, c. 1, s. 105; Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 451, 452.

87 Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 247; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 103, 104.

88 İbn Adî, *Kâmil*, c. 1, s. 226-227.

89 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 450; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 150, 151.

90 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 151.

91 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Haydarâbâd 1377/1958’den ofset Diyarbakır, ts., c. 1, s. 323; İbn Adî, *Kâmil*, c. 1, s. 219, 220; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 2, s. 186.

92 İbn Adî, *Kâmil*, c. 1, s. 220.

duğunu anlayınca hadis yazmaktan vazgeçtim” demektedir.⁹³ Kütüb-i sitte’den sadece İbn Mâce’nin (ö.273/886) *Sünen’*inde bir tek rivâyeti bulunmaktadır.⁹⁴

Medîne’de hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu 6 muhaddisle birlikte, şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik’le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 13 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat târihi sırasına göre şöyledir:

Atâ b. Yesâr Ebû Muhammed el-Hilâlî Mevlâ Meymûne bnt. Hâris (ö.103/721), Safvân b. Süleym Ebû Abdillâh Mevlâ el-Kureşî ez-Zührî (ö.132/749), Sevr b. Zeyd Mevlâ ed-Deylî (ö.135/757), Abdullâh b. Ebî Lebîd Ebû’l-Muğîre Mevlâ el-Ahnes b. Şerîk (ö.?), Şerîk b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Kureşî (ö.144/761), Abdülhamid b. Cafer b. Abdillâh Ebû’l-Fadl el-Evsî (ö.153/770), Muhammed b. İshâk Ebû Bekir Mevlâ el-Muttalibî (ö.151/768/), İshâk b. Hâzîm (ö.?), Muhammed b. Abdîrrahman (İbn Ebî Zî’b) Ebû’l-Hâris el-Kureşî (ö.158/774), Abdülazîz b. Abdillâh el-Mâceşûn Ebû Abdillâh et-Teymî Mevlâ âl-i el-Hüdeyr (ö.164/780), İbrahim b. Muhammed Ebû İshâk Mevlâ el-Eslemî (ö.184/800), Sa’d b. Saîd b. Ebî Saîd Ebû Sehl el-Makburî (ö.?), İshâk b. Muhammed b. Abdîrrahman Ebû Muhammed el-Mahzûmî (ö.206/821).

5.2. Mekke Nispeli Râvîler

İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-Tehzîb’*inde yer alan ve Kaderîlik’le müttehem Mekke nispeli râvîlerin sayısı 8’dir. Bu râvîler arasında Zehebî’nin *Tezkiretü’l-huffâz’*ında biyografisine yer verilen zât sadece Müslim b. Hâlid b. Karkara (ö.180/796)’dır. Dolayısıyla aşağıda Müslim’in özetle hadis rivâyetindeki etkinliği ve itham edildiği husus bağlamında biyografisini inceleyip, ardından toplam listeyi zikredeceğiz.

5.2.1. Müslim b. Hâlid b. Karkara Ebû Hâlid ez-Zencî el-Kureşî mevlâ âl-i Süfyân b. Abdillâh el-Mekkî (ö.180/796)

Hayatının önemli bir kısmını veya tamamını Mekke’de geçirdiği anlaşılan Müslim b. Hâlid, “imâm”, “fakîh”, “şeyhu’l-harem” ve “kesîru’l-hadîs” vasıflarıyla nitelenmekte, hadis rivâyetinden ziyade fakihliğiyle ön plana çıkmaktadır.⁹⁵

93 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 151.

94 Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 2, s. 190.

95 Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 5, s. 499; Zehebî, *Siyer*, c. 8, 176, 177; *Tezkire*, c. 1, s. 255.

Fıkıh sahasında o, özellikle İbn Cüreyc'ten yoğun bir şekilde istifade etmiş, ayrıca Abdullah b. Kesîr'den de kıraat dersi almıştır. Bunun yanında İmâm Şâfiî'ye uzun zaman hocalık yapmıştır.⁹⁶ Müslim b. Hâlid, hadis rivâyetinde "sika", "leyse bihi be's" tabirleriyle ta'dîl edilmekle beraber⁹⁷ genelde "zaîf" "münkerü'l-hadîs", "la yuhteccü bih" gibi ifadelerle cerh edilmiştir.⁹⁸ Ayrıca Kaderî olduğu da özellikle vurgulanmakta, kendisinden kaderi inkâr eden bilgiler nakledildiği ifade edilmektedir.⁹⁹ Hakkındaki bu değerlendirmeleri dikkate alan bazı münekkitler hadislerini zayıf görmek yerine ihtiyatlı bir yaklaşımla "hasen" derecesinde telakki etmişlerdir.¹⁰⁰ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'den yalnızca Ebû Dâvûd (ö.275/888) ve İbn Mâce'nin (ö.273/886) *Sünen*'lerinde bulunmaktadır.¹⁰¹

Biyografisini tetkik ettiğimiz Müslim b. Hâlid'le birlikte, Mekke'ye nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik'le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 8 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat târihi sırasına göre şöyledir:

Abdullah b. Ebî Necîh Ebû Yesâr es-Sekafî Mevlâ el-Ahnes (ö.131/748), Şebl b. Abbâd el-Kârî (ö.148/765), Seyf b. Süleyman Ebû Süleyman Mevlâ el-Mahzûmî (ö.155/771), İsmail b. Müslim Mevlâ el-Mahzûmî (ö.150/767?), Zeke-riyya b. İshâk (ö.?), Müslim b. Hâlid b. Karkara Ebû Hâlid Mevlâ el-Mahzûmî (ö.180/796), İsa b. Meymûn Ebû Mûsa el-Cereşî (ö.?), Muhammed b. Müslim b. Sûsen (ö.190/805?).

5.3. Dimâşk Nispeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Dimâşk nispeli râvîlerin sayısı 14'tür. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen muhaddisler ise 3'tür. Aşağıda bu üç muhaddisin özetle hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konuları

96 Bk. Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 255.

97 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8, s. 183; İbn Adî, *Kâmil*, c. 6, s. 2310.

98 Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa el-Ukaylî, *Kitâbu'z-Zuafâi'l-kebîr*, tahk.: Abdülmu'fî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, c. 4, s. 150, 151; Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurranman b. Ali b. el-Cevzî, *ez-Zuafâ ve'l-metrûkin*, tahk.: Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, c. 3, s. 117.

99 Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 102; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 256.

100 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 177.

101 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 27, s. 513.

bağlamında biyografileri incelenecek, ardından toplam liste sunulacaktır.

5.3.1. Mekhûl b. Ebî Müslim (Şehrâb) Ebû Abdillâh Mevlâ el-Hüzeyl ed-Dimaşkî (ö.112/730)

Aslen köle olup Mısır'da âzat edildiği anlaşılan Mekhûl, burada bir müddet ilim tahsiliyle uğraşmış ve daha sonra yine ilim talebi için Irak ve Medîne'ye gitmiş, ayrıca Şam bölgesini gezmiş, neticede Dimaşk'ta ikâmet etmiştir. Kendi ifadesine göre o, gittiği yerlerde ilim adına tahsil edilmesi gereken hiç bir şeyi ihmal etmemiş, özellikle Şam bölgesini adeta elekten geçirmiştir.¹⁰² Mekhûl, başta bazı sahâbîler olmak üzere tâbîinden bir çok kimseden rivâyette bulunmuş, aynı zamanda bir çok hadis bilginine de hocalık yapmıştır.¹⁰³ "Âlimu ehli'-Şâm", "fakîh" ve "hâfız" unvanlarıyla nitelenmekle beraber,¹⁰⁴ Mekhûl'un hadis rivâyetindeki durumu hakkında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bir kısım âlimler onu güvenilir bir zât olarak tanıtırken,¹⁰⁵ bazıları da zayıf bir kimse olarak kaydeder.¹⁰⁶ Bunun yanında Mekhûl'un Kaderîyye'ye ait görüşlere sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷ Ancak Yahya b. Maîn (ö.233/848) ve Zehebî (ö.748/1347) gibi âlimler onun söz konusu görüş ve düşüncelerden daha sonra vazgeçtiğini söylemektedirler.¹⁰⁸ Rivâyetleri, Buhârî'nin (ö.256/869) *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde bulunmaktadır.¹⁰⁹

102 Bk. Ebû Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir ed-Dimaşkî, *Târîhu medîneti Dimaşk, tahk. Heyet, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1997, c. 60, s. 205; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, c. 28, s. 470; Zehebî, Siyer, c. 5, s. 158. Ayrıca Mekhûl'un Dimaşk'ta ikâmet ettiğine dair bk. İbn Hibbân, Meşâhîr, s. 114; Hayreddîn ez-Ziriklî, el-A'lâm, kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arabi ve'l-müsta'rabîne ve'l-müsteşrikîn, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrût, 1990, c. 7, s. 284.*

103 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 156, vd.; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 403, 404.

104 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 156; *Tezkire*, c. 1, s. 107.

105 İclî, *Ma'rife*, c. 2, s. 295; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, tahk.: Şerafeddîn Ahmed, Dâru'l-Fikir, yy., 1975, c. 5, s. 446. Daha ziyade fakihliğiyle temâyüz etmiş olan Mekhûl devrinin önde gelen dört âliminden biri olarak zikredilmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8, s. 407. Krş. Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 158.

106 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 454; Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 177.

107 İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 453; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 5, s. 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 404-406.

108 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 159; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 406.

109 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 28, s. 474.

5.3.2. Yahya b. Hamza b. Vâkid Ebû Abdîrrahman el-Hadramî ed-Dimaşkî (ö.183/799)

103 veya 108 yılında dünyaya geldiği kaydedilen Yahya b. Hamza,¹¹⁰ “imâm” ve “kesîru’l-hadîs” vasıflarıyla tanıtılmakta,¹¹¹ cerh ve ta’dîl âlimlerince “leyse bihi be’s”, “sadûk”, “sika” tabirleriyle değerlendirilmektedir.¹¹² Hakkındaki öne çıkan yegâne tenkit konusu, Kaderî görüşlere sahip olmasıdır.¹¹³ Bu hususta Mekhûl’den etkilendiği muhtemeldir. Zira onun özellikle Mekhûl’un görüş ve hadislerini çok iyi bildiği ifade edilmektedir.¹¹⁴ Ne var ki Zehebî, Yahya b. Hamza’nın mezhebine davet eden bir propagandacı olmadığını dolayısıyla bu durumun onun güvenilirliğine zarar vermeyeceğini ima etmektedir.¹¹⁵ Ayrıca Yahya b. Hamza, ahir ömründe iki buçuk yıl civarında bir süre Halife Mansûr’un Dimaşk kadısı olarak görev yapmıştır.¹¹⁶ Hadisleri, Kütüb-i sitte’de mevcuttur.¹¹⁷

5.3.3. el-Heyssem b. Humejd Ebû Ahmed Mevlâ el-Gassânî ed-Dimaşkî (ö.190/805?)

Muhtemelen Dimaşk’ta ikamet etmiş ve özellikle Şamlı ulemâdan hadis dinlemiş olan Heyssem b. Humejd¹¹⁸ “imâm”, “fakîh” ve “hâfız” unvanlarıyla anılmaktadır.¹¹⁹ Heyssem, hadis münekkithlerince genelde “sika”, “la be’se bih” gibi tabirlerle değerlendirilmiş ancak bazılarınca zayıf olarak görülmüş ayrıca Kaderîliğe ait görüşlere sahip olduğu ifade edilmiştir.¹²⁰ Bu değerlendirmeleri göz önünde bulunduran İbn Hacer (ö.852/1448) Heyssem hakkında “sadûk” tabirini kullanarak onun Kaderîlik’le itham edildiğini belirtir.¹²¹ Heyssem, yukarıda

110 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 355.

111 İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 7, s. 469; Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 286.

112 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 9, s. 137; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 7, s. 29.

113 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 31, s. 281; Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 369.

114 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 355; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 7, s. 30.

115 Bk. Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 355.

116 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 31, s. 283; Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 355.

117 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 31, s. 283.

118 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 353; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 6, s. 690.

119 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 353; *Tezkire*, c. 1, s. 285.

120 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 9, s. 82; Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 321; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 6, s. 690, 691.

121 İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru’r-Reşîd, Halep 1406/1986, s. 577.

Kaderî diye tanıttığımız Yahya b. Hamza gibi Mekhûl'un görüşlerini ve hadislerini çok iyi bilen biri olarak kaydedilmektedir.¹²² Dolayısıyla Kaderîlik konusunda Mekhûl'ün görüşleri ona kaynaklık etmiş olabilir. Rivâyetleri, Sahîhayn hariç Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde bulunmaktadır.¹²³

Dimaşk'da hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu 3 muhaddisle birlikte, şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik'le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 14 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat târihi sırasına göre şöyledir:

Umeyr b. Hânî Ebû'l-Velîd el-Ansî (ö.105/723?), Mekhûl b. Ebî Müslim Ebû Abdillâh Mevlâ el-Hüzeyl (ö.112/730), Hassân b. Atiyye Ebû Bekir Mevlâ el-Muhâribî (ö.125/742?), Nu'mân b. el-Münzir Ebu'l-Vezîr el-Gassânî el-Lahmî (ö.132/749), el-Alâ b. el-Hâris b. Abdilvâhid Ebû Vehb el-Hadremî (ö.136/753), el-Vedîn b. Atâ b. Kinâne Ebû Kinâne el-Huzâî (ö.147/764), Abdurrahman b. Yezîd b. Temîm es-Sülemî (ö.?), Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî (ö.163/779?), Hafs b. Gaylân Ebû Muayd el-Hemdânî (ö.?), Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân Ebû Abdillâh el-Ansî (ö.165/781), Yahya b. Hamza b. Vâkid Ebû Abdirrahman el-Hadramî (ö.183/799), el-Heysem b. Humeyd Ebû Ahmed Mevlâ el-Gassânî (ö.190/805?), Muhammed b. İsa b. el-Kâsım el-Ümevî, Mevlâ Muâviye (ö.204/819), Muhammed b. Âiz b. Ahmed Ebû Ahmed el-Kureşî (ö.234/848).

5.4. Humus Nispeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Humus nispeli râvîler Hâlid b. M'adân ile Sevr b. Yezîd'dir. Aynı zamanda bunların biyografisine *Tezkiretü'l-huffâz*'da yer verilmektedir. Dolayısıyla aşağıda her iki muhaddisin de hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konumları bağlamında biyografileri incelenecektir.

5.4.1. Hâlid b. Ma'dân b. Ebî Kerîb Ebû Abdillâh el-Kelâî' el-Himsî eş-Şâmî (ö.103/721)

Zehebî'nin "imâm" ve "şeyhu ehli'ş-Şâm" diye tanıttığı Hâlid b. Ma'dân'ın¹²⁴ "sika" olduğunda cerh ve ta'dîl âlimleri görüş birliğindedir.¹²⁵ Hâlid b. Ma'dân,

122 Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 690; c. 7, 30.

123 Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 30, s. 373.

124 Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 536.

125 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 455; İclî, *Ma'rife*, c. 1, 332; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 294.

yetmiş kadar sahabiyle karşılaşmış ve sahabenin bir kısmından doğrudan, bir kısmından mürsel olarak hadis rivâyet etmiştir.¹²⁶ Aynı zamanda oldukça ibadet ehli ve fazilet sahibi bir kimsedir.¹²⁷ İbn Kuteybe Hâlid b. Ma'dân'ı Kaderiyye'ye mensup olanlar listesinde zikretmektedir.¹²⁸ Ne var ki diğer biyografi türü kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun Kaderî olduğu görüşü, ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹²⁹

5.4.2. Sevr b. Yezîd b. Ziyâd Ebû Hâlid el-Kelâ' el-Himsî (ö.150/767)

"Hâfız", "muhaddis", "fakîh" unvanlarıyla anılan Sevr b. Yezîd,¹³⁰ cerh ve ta'dîl âlimlerince "sika" ve "leyse bihi be's" tabirleriyle değerlendirilmiş,¹³¹ özellikle âbid ve takva sahibi bir kimse olarak tanıtılmıştır.¹³² Ancak Kaderî görüşlere sahip olduğu, bu sebeple Evzâî'nin onu aşırı derecede tenkit ettiği, hatta aynı sebeple memleketi Humus'tan sürgün edilip, evinin yakıldığı,¹³³ Medîne'de kaldığı sırada İmâm Mâlik'in (ö.179/795) insanları, onun meclisinde bulunmaktan sakındırdığı kayıtlar arasındadır.¹³⁴ Diğer taraftan Sevr'in propaganda yapmasına kaderi inkârla ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde savunması ve çevresindekilere aktarması¹³⁵ onun hadis rivâyetindeki ilmî kişiliğine zarar vermemiş gözükmektedir. Genel tevsik yanında Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/777) "Ondan hadis alınız ama onun dostluğundan sakınınız!"¹³⁶ uyarısı da bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca Zehebî, pek tatminkâr olmasa da, Sevr'in Kaderî görüşlerden vazgeçmiş olduğunu söylemektedir.¹³⁷ Rivâyetleri, Müslim'in *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde bulunmaktadır.¹³⁸

126 Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 537, 538; *Tezkire*, c. 1, s. 93; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 8, s. 169, 170.

127 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 294, 295.

128 İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 625.

129 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 8, s. 173.

130 Zehebî, *Siyer*, c. 6, s. 344; *Tezkire*, c. 1, s. 175.

131 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 469; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 1, s. 513-515.

132 Zehebî, *Siyer*, c. 6, s. 345.

133 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 4, s. 425-427.

134 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 1, s. 515.

135 Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 4, s. 426, 427; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 122.

136 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 468, 469.

137 Bk. Zehebî, *Siyer*, c. 6, s. 345.

138 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 4, s. 428.

5.5. Basra Nispeli Râviler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Basra nispeli râvilerin sayısı 45'tir. Bu râviler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen muhaddisler ise 10 kişidir. Aşağıda bu 10 muhaddisin özetle hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konuları bağlamında biyografileri incelenecek, ardından toplam liste sunulacaktır.

5.5.1. el-Hasen b. Yesâr Ebû Saîd Mevlâ Zeyd b. Sâbit el-Basrî (ö.110/728)

21/641 yılında Medîne'de dünyaya gelen¹³⁹ Hasan el-Basrî'nin çocukluğunu Medîne'de Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi sahâbiler arasında¹⁴⁰ ve özellikle de Hz. Peygamber'in hanımlarına yakın bir çevrede geçirdiği görülmektedir.¹⁴¹ Başta Enes b. Mâlik olmak üzere o, birçok sahâbîden hadis dinlemiştir.¹⁴²

Hasan el-Basrî, ömrünün ilk yıllarını Medîne ve civarında geçirmiş, daha sonra Basra'ya göçerek orada ikamet etmiştir.¹⁴³ "İmâm", "allâme", "hâfız", "fakîhü'n-nefs", "kebîru'l-ilm", "şeyhu'l-İslam" ve "fasîh-belîğ" gibi vasıflarla nitelenen Hasan el-Basrî,¹⁴⁴ hadis rivâyetinde "sika" olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca o, rical tenkidinde de tâbiîn imâmının önde gelenlerindedir.¹⁴⁶ Ancak mâna ile rivâyeti caiz gören Hasan el-Basrî,¹⁴⁷ hadisin sened ve lafızlarından ziyade içeriğine önem vermesi sebebiyle¹⁴⁸ sahâbeden duyduğu birçok hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den duymuş gibi (mürsel olarak) rivâyet et-

139 Bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 2, s. 72; Zirikî, *A'lâm*, c. 2, s. 226.

140 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 157; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 565; Zirikî, *A'lâm*, c. 2, s. 226.

141 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 161.

142 Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 565, 566; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 24.

143 Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 26; Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 291,

144 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 157; Zehebî, *Tezkire*, 2, s. 72.

145 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 157; İbn Hibbân, *Sikât*, c. 4, s. 122, 123; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 160.

146 Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Şihâbüddîn İbn Receb, el-Bağdâdî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahk.: Nureddin İtr, Dâru'l-Mellâh, yy., 1398/1978, c. 1, s. 43.

147 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 158, 159; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2, s. 25. Öyle ki, Hasan el-Basrî'nin işittiği hadisi naklederken fesahat ve belağatına göre güzelleştirdiği söylenir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, tahk.: Vasiyullah b. Muhammed Abbâs, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988, c. 2, 315; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 617.

148 Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyân Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*, tahk.: Ekrem Ziya el-Ömerî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1410/1989, c. 2, s. 36; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. 2, s. 70.

miştir.¹⁴⁹ Dolayısıyla bir kısım âlimler onun güvenilir-zayıf ayrımı yapmaksızın herkesten hadis almasını gerekçe göstererek mürsel rivâyetlerinin sahih kabul edilemeyeceğini söylemişler,¹⁵⁰ bazıları da, bir kaç dışında mürsel rivâyetlerinin, başka tariklerden muttasıl olarak elde edilmesi sebebiyle, zayıf sayılmayacağına belirtmişlerdir.¹⁵¹

Hasan el-Basrî'nin tenkit edilen yönlerinden biri de Kaderîlik'le ilgili görüşlere sahip olmasıdır. Ancak onun bu görüşlerden daha sonra vazgeçtiği nakledilmektedir. Hasan el-Basrî hakkında İbn Kuteybe, "Kader hakkında bazı görüşler belirtmiş, ancak sonra rucû etmiştir" der.¹⁵² Hasan el-Basrî'ye nispet edilen bir risâlede de kader konusu tartışılmakta, güzel işler ve nimetler Allah'a, çirkin fiiller ve nimeti kötüye kullanma insan iradesine bağlanmaktadır.¹⁵³

Gerek onun yazdığı risaleden gerekse hakkındaki Kaderîlik'le ilgili ithamlardan hareketle, özellikle Ritter ve Julian Obarman gibi bazı müsteşrikler, kader görüşünün gerçek mübeşşiri olarak Hasan el-Basrî'yi göstermişlerdir.¹⁵⁴ Bunun yanında yine müsteşriklerden Montgomery Watt'a göre, Hasan el-Basrî'nin, geniş bir fikrî hareketin mantıkî neticesi olan kaderi inkâr görüşünün kurucusu olarak itibar edilmesi doğru değildir.¹⁵⁵ Gerçekte Hasan el-Basrî'den nakledilen bilgiler ve onun hakkındaki ilk dönem ulemasının değerlendirmeleri Watt'ı desteklemektedir. İbn Sa'd (ö.230/844) der ki, "Kaderiyye kendilerini Hasan el-Basrî'ye nispet ediyorlardı. Hâlbuki Hasan'ın görüşü onlara muhalif-

149 Bk. Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 566; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 160. Hasan el-Basrî'nin bir hadisi iki veya daha fazla sahâbîden duyduğunda bunu doğrudan Hz. Peygamber'den duymuş gibi kabul ederek ref ettiği söylenir (İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1, s. 285, 286). Diğer taraftan Hasan el-Basrî'nin mürsel nakillerde bulunmasının siyâsî yönü de vardır. Nitekim o, Hz. Ali'den naklettiği hadisleri Haccâc zamanında mürsel olarak rivâyet etmek zorunda kaldığını belirtmiştir (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 4, s. 124). Ancak bu bilginin zayıf olduğu, Hasan el-Basrî'nin gerçekte Hz. Ali'den semanın bulunmadığı da kaydedilmektedir. İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1, s. 286.

150 Hatîb, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, tahk.: Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrût, 1406/1986, s. 431; İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1, s. 287, vd.; Ömer Abdülazîz el-Cuğbeyr, *el-Hasenü'l-Basrî ve hadîsühü'l-mürsel*, Dâru'l-Beşîr, Amman 1992, s. 352, 353.

151 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 6, s. 124; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 25,26. Cuğbeyr, *el-Hasenü'l-Basrî ve hadîsühü'l-mürsel*, s. 354.

152 İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 441.

153 İlgili Risâle için bk. Von H. Ritter, "Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit", *Der Islam*, Berlin 1933, c. 21, s. 67-83.

154 İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler*, s. 287.

155 İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler*, 288, 289.

ti.”¹⁵⁶ İbn Avn (ö.151/768) Hasan Basrî’den “Kim kaderi yalanlarsa küfre düşmüş olur” sözünü işittiğini söyler.¹⁵⁷ Yine Humeyd (ö.142/759) şöyle der: “Hasan el-Basrî’ye Kur’an okudum o, kaderi ispat eder tarzda tefsir etti.”¹⁵⁸ Diğer taraftan ona nispet edilen Kader risâlesinin, Mu’tezile’nin kurucusu kabul edilen Vâsıl b. Atâ’ya (ö.131/748) ait olduğu öngörülmektedir.¹⁵⁹ Ancak bu risâle-nin Vâsıl b. Atâ’ya nispeti de târihen isabetli gözükmemektedir. Zira Vâsıl 80/699 yılında doğmuş, ilgili risâlenin talebi üzerine kendisi için yazıldığı Halîfe Abdulmelik b. Mervân 86/705 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁰

Her hâlükârda Hasan el-Basrî’nin Kaderîlik’le ithamı onun hadis rivâyeti için bir sorun teşkil etmemiş, rivâyetleri hadis musennefatı içerisinde bol miktarda yer almıştır. Bunun örneklerini Kütüb-i sitte’de görmek mümkündür.¹⁶¹

5.5.2. Katâde b. Diâme b. Katâde Ebü’l-Hattâb es-Sedûsî el-Basrî (ö.117/735)

Katâde 61/681 yılında âma olarak dünyaya geldi.¹⁶² “Hâfızu’l-asr”, “kudvetü’l-müfessirîn ve’l-muhaddisîn” ve “allâme” unvanlarıyla anılır.¹⁶³ Cerh ve ta’dîl âlimlerince hâfıza gücü son derece üstün ve güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilir.¹⁶⁴ Sahâbeden Enes b. Mâlik’le tabîinden Saîd b. el-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn ve daha pek çok kimseden hadis dinlemiştir.¹⁶⁵ Ayrıca irsâl ve tedlis yaptığı söylense de rivâyetlerinde kullandığı “haddesenâ” ve “kale” lafızlarıyla hangi hadislerin senedlerinin muttasıl, hangisinin munkatı olduğunu göstermiştir.¹⁶⁶

Tefsir başta olmak üzere fıkıh, Arap dili, Câhiliye şiiri, Arap târihi ve nesep ilminde de temâyüz etmiş olan Katâde’nin¹⁶⁷ tenkit edildiği husus Kaderî gö-

156 İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 7, s. 175.

157 İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 2, s. 28.

158 İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 2, s. 28.

159 Şehristânî, *Milel*, c. 1, s. 47.

160 Krş. Yusuf Şevki Yavuz, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, c. 16, s. 306.

161 Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, c. 6, s. 127.

162 İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 5, s. 326, 329.

163 Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 269; *Tezkire*, c. 1, s. 122.

164 İclî, *Ma’rife*, c. 2, s. 215; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 7, s. 133, 134; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 5, 327-329.

165 Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 270; *Tezkire*, c. 1, s. 122.

166 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 271; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, c. 5, s. 328-329.

167 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 7, s. 134; Zehebî, *Siyer*, 5, s. 277.

rüşlere sahip olmasıdır.¹⁶⁸ Günah işlemenin kaderin bir parçası olmayacağına dair kendisine nispet edilen söz¹⁶⁹ yanında onun aynı zamanda mezhebinin propagandacısı olduğu da söylenir.¹⁷⁰ Buna karşın İclî (ö.261/874) Katâde'nin propagandacı olmadığını, bu hususta münakaşaya dalmadığını kaydetmektedir.¹⁷¹ Hatta onun Kaderî düşünceden rücû ettiği de nakledilir.¹⁷² Ancak Zehebî, Katâde'nin bu düşünce ile âhirete göçtüğü görüşündedir.¹⁷³ Hadisleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹⁷⁴

5.5.3. Hişâm b. Ebî Abdillâh (Senber) Ebû Bekir ed-Destüvâî Mevlâ er-Rebe' el-Basrî (ö.154/771)

75/694 yılı civarında dünyaya gelen Hişâm'ın, bilhassa hocası Katâde'nin hadislerini en iyi bilen bir kimse olduğu ve Yahya b. Ebî Kesîr'in rivâyetlerini, kitapları kaybolan Evzâî'den daha iyi koruduğu kaydedilmektedir.¹⁷⁵ Cerh ve ta'dîl otoritelerince Hişâm'ın özellikle hıfzının sağlamlığı üzerinde durulmuş ayrıca onun son derece güvenilir bir zât olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶ "İmâm," "hâfız," "emîrül-mümi'nin fi'l-hadîs" unvanlarıyla nitlenen Hişâm hakkındaki tek olumsuz değerlendirme Kaderî görüşlere sahip olmasıdır.¹⁷⁷ Fakat o, mezhebinin propagandacısı olmaması sebebiyle hadisleri kabul görmüştür.¹⁷⁸ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de bulunmaktadır.¹⁷⁹

168 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 23, s. 509.

169 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 277.

170 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 23, s. 509.

171 İclî, *Ma'rife*, c. 2, s. 215.

172 Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, tahk.: Ömer Faruk et-Tabbâ', Müessesetü'l-Maarif, Beyrut 1420/1999, c. 6, s. 245.

173 Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 277.

174 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 23, s. 517; Katâde hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Abdülhamid Birişik, "Katâde b. Diâme", *DİA*, Ankara 2002, c. 25, s. 22, 23.

175 Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9, s. 60, 61; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 645, 646.

176 İclî, *Ma'rife*, c. 2, s. 330; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9, s. 59, vd.; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 30, s. 218, vd.

177 Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 149, 151, *Tezkire*, c. 1, s. 164.

178 İclî, *Ma'rife*, c. 2, s. 330; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 154.

179 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 30, s. 222.

5.5.4. Saïd b. Ebî Arûbe (Mihrân) Ebu'n-Nadr Mevlâ Benî Adî b. Yeşkür el-Basrî (ö.156/772)

76/695 yılı civarında dünyaya gelen ve Basra'da ikâmet eden Saïd b. Ebî Arûbe,¹⁸⁰ "imâm", "fakîh", "hâfız" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenmektedir.¹⁸¹ İbn Ebî Arûbe, cerh ve ta'dîl ulemâsı tarafından güvenilir bir kimse olarak değerlendirilmiş,¹⁸² özellikle de Katâde'nin en sağlam râvîlerinden olduğu belirtilmiştir.¹⁸³ İbnü'l-Medîni'nin (ö.234/848) kaydettiğine göre isnâd konusunda temâyüz ettikleri anlaşılan altı muhaddisin ilmi, içlerinde İbn Ebî Arûbe'nin de bulunduğu on iki musannıf âlim tarafından devralınmıştır.¹⁸⁴ Ayrıca İbn Ebî Arûbe'nin hiç bir kitabının bulunmadığı, her şeyi hıfzından naklettiği ifade edilse de muhtemelen bu onun hâfızısının güçlü oluşunu vurgulamak üzere söylenmiştir.¹⁸⁵ Nitekim aynı zamanda İbn Ebî Arûbe'nin Basra'da ilk defa hadisleri konularına göre ayırarak kitap tasnif ettiği kaydedilmektedir.¹⁸⁶ Bununla birlikte o, ömrünün sonlarına doğru ihtilata maruz kalmış ve ihtilat dönemindeki rivâyet ettiği hadislere itimat edilmemiştir.¹⁸⁷ Diğer taraftan İbn Ebî Arûbe'nin hocâsı Katâde gibi görüşlerini gizleyen bir Kaderî olduğu,¹⁸⁸ ancak Kaderîliğin propagandasını yapmadığı ifade edilmiştir.¹⁸⁹ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹⁹⁰

180 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 65; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 418; Mehmet Ali Sönmez, "İbn Ebû Arûbe", *DİA*, c. 19, s. 421.

181 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 273; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 158; Zehebî, *Siyer*, c. 6, s. 413; *Tezkire*, c. 1, s. 177.

182 İclî, *Ma'rife*, c. 1, s. 403; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 65; Bâcî, *Ta'dîl*, c. 3, s. 1085.

183 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, 65; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 323.

184 Ali b. Abdillâh el-Medîni, *İlelî'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, tahk.: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Vaî, Haleb 1400/1980, s. 24, vd.

185 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 671. Krş. Sönmez, "İbn Ebû Arûbe", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, 21.

186 Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 177.

187 İbn Adî, *Kâmil*, c. 3, s. 1229, 1233; Zehebî, *Mîzân*, c. 2, s. 153.

188 Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 178.

189 Bk. İclî, *Ma'rife*, c. 1, s. 403; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 673.

190 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 11, s. 11.

5.5.5. Ebân b. Yezîd el-Attâr Ebû Yezîd el-Basrî (ö.163/779)

“Hâfız” ve “imâm” vasıflarıyla anılan Ebân b. Yezîd’i¹⁹¹ cerh ve ta’dîl âlimlerinin ekserisi, güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirirken bir kısmı da zayıf addetmiştir.¹⁹² Ancak Zehebî ve İbn Hacer, onu zayıf saymayı isabetli görmemişlerdir.¹⁹³ Diğer taraftan Ebân’ın Kaderî görüşleri benimsediği ancak bu görüşleri dile getirmede, dolayısıyla Kaderiyye’nin propagandasını yapmadığı vurgulanmaktadır.¹⁹⁴ Rivâyetleri, İbn Mâce’nin *Sünen*’i dışında Kütüb-i sitte’ye dâhil diğer eserlerde bulunmaktadır.¹⁹⁵

5.5.6. Abdülvâris b. Saîd b. Zekvân Ebû Ubeyde Mevlâ el-Anber el-Basrî (ö.180/796)

102/720 yılında dünyaya gelen Abdülvâris, “imâm” ve “hâfız” unvanlarıyla anılmış,¹⁹⁶ cerh ve ta’dîl otoritelerince de genelde “sika”, “sika-sebt”, “hucce”, tabirleriyle değerlendirilmiştir.¹⁹⁷ Bununla birlikte onun Kaderîliğe ait görüşleri benimsediği, bu görüşleri açıkça beyan ettiği¹⁹⁸ ancak mezhebin propagandacısı olmadığı söylenmiştir.¹⁹⁹ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte’de bulunmaktadır.²⁰⁰

5.5.7. Gunder, Muhammed b. Cafer Ebû Abdillah el-Kerâbisî Mevlâ el-Hüzelî el-Basrî (ö.193/808)

110/728 yılından sonra dünyaya gelen Gunder, hadis hâfızı olarak kaydedilmektedir.²⁰¹ Hakkında farklı değerlendirmeler de vardır. Bir kısım ulemâ onun mutlak anlamda “sika” olduğunu belirtirken, bazıları da Şu’be’nin rivâyetleri

191 Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 431; *Tezkire*, c. 2, s. 201.

192 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 2, s. 299; Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 16; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 96.

193 Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 16; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 96.

194 İclî, *Ma’rife*, c. 1, s. 199; Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 16; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 1, s. 96.

195 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 1, s. 26.

196 Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 300, 301; *Tezkire*, c. 2, s. 256.

197 İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 7, s. 289; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 6, s. 75, 76; Bâcî, *Ta’dîl*, c. 7, s. 922; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18, s. 483.

198 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 4, s. 285, 286.

199 İclî, *Ma’rife*, c. 2, s. 107.

200 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 8, s. 483.

201 Zehebî, *Siyer*, c. 9, s. 98, 99; *Tezkire*, c. 1, s. 300.

konusunda güvenilir olduğunu, başkalarından naklettiği hadislerin itibar için yazılabileceğini belirtmişlerdir.²⁰² Ayrıca Gunder'in hadis yazımına önem verdiği görülmekte, özellikle Şu'be'den yazdığı hadislerin son derece güvenilir olduğu söylenmektedir. Hatta Şu'be'den rivâyet edilen hadislerde ihtilafa düşüldüğünde Gunder'in kitaplarının hakem olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.²⁰³ Öte yandan İbn Kuteybe onu *Meârif*'indeki Kaderiyye listesinde zikreder.²⁰⁴ Ancak diğer biyografi türü eserlerde Gunder'in Kaderî olduğuna dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla onun Kaderîlik'le ithamı ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.²⁰⁵

5.5.8. Abdüla'la b. Abdila'la Ebû Muhammed es-Sâmî el-Kureşî el-Basrî (ö.198/813)

"İmâm", "muhaddis" "hâfız" unvanlarıyla tanıtılan Abdüla'lâ,²⁰⁶ cerh ve ta'dîl âlimlerince "sadûk", "sika", "sâlihu'l-hadîs" tabirleriyle değerlendirilir.²⁰⁷ Ayrıca her ne kadar İbn Sa'd "Hadiste kavi değildir" dese de,²⁰⁸ Zehebî bu değerlendirmeyi isabetli görmemektedir.²⁰⁹ Bununla birlikte onun Kaderî görüşlere sahip olduğu ancak bu görüşlerin propagandacısı olmadığı belirtilir.²¹⁰ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de bulunur.²¹¹

5.5.9. Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc Ebû Ma'mer et-Temîmî Mevlâ el-Minkarî el-Basrî (ö.224/838)

Ebû Ma'mer künyesiyle de ön plana çıkan Abdullah b. Amr, "imâm" ve "hâfız" unvanlarıyla tanıtılmakta,²¹² cerh ve ta'dîl âlimlerince "sadûk", "sika" "mut-

202 Bk. İclî, *Ma'rife*, c. 2, s. 234; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7, s. 221, 222; Bâcî, *Ta'dîl*, c. 2, s. 623; Zehebî, *Siyer*, c. 9, s. 100.

203 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7, s. 221, 222; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 5, 520.

204 Bk. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 625.

205 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 25, s. 9.

206 Zehebî, *Siyer*, c. 9, s. 242; *Tezkire*, c. 1, s. 296.

207 İclî, *Ma'rife*, c. 2, 68; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6, s. 28; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 3, s. 723.

208 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 290.

209 Zehebî, *Siyer*, c. 9, s. 243.

210 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 16, s. 362; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 3, s. 723.

211 Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 296.

212 Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 622; *Tezkire*, c. 2, s. 493.

kin”, “kaviyyu’l-hadis” gibi tabirlerle değerlendirilmektedir.²¹³ Diğer taraftan hadislerini ezberlemediği ancak hadisleri yazma ve yazdıklarını koruma konusunda oldukça sağlam olduğu ifade edilir.²¹⁴ Özellikle hocası Abdülvâris’in rivâyetlerini kaydettiği anlaşılan Ebû Ma’mer’in olumsuz vasfı, Kaderî görüşleri benimsemesidir.²¹⁵ Bu hususta o, yine bir Kaderî olan hocası Abdülvâris’ten etkilenmiştir.²¹⁶ Her ne kadar görüşlerini dillendirmediği söylene de²¹⁷ bazı muhaddisler Kaderî olması sebebiyle Ebû Ma’mer’den hadis almamışlardır.²¹⁸ Ancak Zehebî’nin dediği gibi bid’atına rağmen rivâyetleri başta Kütüb-i sitte olmak üzere temel hadis musnefatında mevcuttur.²¹⁹ Aynı zamanda Buhârî ve Ebû Dâvûd’a hocalık yapmıştır.²²⁰

5.5.10. Şeybân b. Ferrûh Ebû Muhammed Mevlâ el-Habatî el-Übüllî el-Basrî (ö.236/850)

140/757 yılında dünyaya gelen Şeybân b. Ferrûh, “muhaddis”, “imâm” ve “hâfız” unvanlarıyla anılmakta,²²¹ cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından “sika” ve “sadûk” tabirleriyle değerlendirilmektedir.²²² Öte yandan Şeybân’ın Kaderî fikirlere sahip olduğundan bahsedilir ki,²²³ bu durum onun hadis rivâyetine zarar vermemiştir. Nitekim Zekeriyâ es-Sâcî (ö.307/835) de Şeybân hakkında “O, Kaderî’dir ancak sadûktur” demekle söz konusu duruma işaret etmektedir.²²⁴ Rivâyetleri, Müslim’in *Sahîh*’i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *Sünen*’inde geçmektedir.²²⁵ Hatta o, aynı zamanda Müslim ve Ebû Dâvûd’a hocalık yapmış-

213 İclî, *Marife*, c. 2, s. 428; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 5, s. 119; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 585, 586.

214 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 5, s. 119; Zehebî, *Tezkire*, c. 2, s. 494.

215 İclî, *Ma’rife*, c. 2, s. 428; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 15, s. 355.

216 Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 622.

217 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 15, s. 355.

218 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 586.

219 Zehebî, *Siyer*, c. 9, s. 624; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 585.

220 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 15, s. 353.

221 Zehebî, *Siyer*, c. 11, s. 101; *Tezkire*, c. 2, s. 443.

222 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 4, s. 357; Zehebî, *Mizân*, c. 2, s. 285; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 196.

223 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 4, s. 357; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. 12, s. 601.

224 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 196.

225 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. 3, s. 196.

tır.²²⁶

Basra'da hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri anlaşılan özetle biyografisini tetkik ettiğimiz bu 10 muhaddisle birlikte, şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik'le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 45 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat târihi sırasına göre şöyledir:

Ma'bed el-Cühenî (ö.80/699), Sâlih b. Dirhem Ebü'l-Ezher el-Bâhili (ö.?), el-Hasan b. Yesâr Ebû Saîd Mevlâ Zeyd b. Sâbit (ö.110/728), Yezîd b. Ebân Ebû Amr er-Rekâşî (ö.115/733), el-Fadl b. İsa b. Ebân Ebû İsa (ö.?), Katâde b. Diâme Ebü'l-Hattâb es-Sedûsî (ö.117/735), Anbese b. Saîd el-Kattân (ö.?), Atâ b. Ebî Meymûne Ebû Muâz Mevlâ Enes (ö.131/748), Bürd b. Sinân Ebu'l-Alâ Mevlâ Kureyş (ö.135/752), İshâk b. er-Rebî' Ebû Hamza (ö.?), Eyyûb b. Hûd Ebû Ümeyye el-Habatî (ö.?), Hasan b. Zekvân Ebû Seleme (ö.?), Hamza b. Necîh Ebû Amâre (ö.?), er-Rebî' b. Abdillâh b. Huttâf Ebû Ahmed el-Ahdeb (ö.?), Ali b. Ali b. Nicâd Ebû İsmail el-Yeşkurî (ö.?), Amr b. Ubeyd Ebû Osman Mevlâ et-Temîmî (ö.143/761), Sehl b. Ebî's-Salt el-Ayşî (ö.?), Avf b. Ebî Cemîle Ebû Sehl el-A'râbî Mevlâ Tay (ö.146/763), Abdurrahman b. İshâk Mevlâ el-Kureşî (ö.?), Abbâd b. Mansûr Ebû Seleme en-Nâcî (ö.152/769), Hişâm b. Ebî Abdillâh Ebû Bekir ed-Destüvâi Mevlâ er-Rebeî' (ö.154/771), Saîd b. Ebî Arûbe Ebu'n-Nadr Mevlâ Benî Adî b. Yeşkür (ö.156/772), Harb b. Meymûn Ebu'l-Hattâb el-Ekber Mevlâ en-Nadr b. Enes (ö.160/776), Ebân b. Yezîd Ebû Yezîd el-Attâr (ö.163/779), Mesleme b. Alkame Ebû Muhammed el-Mâzinî (ö.?), Mübârek b. Fedâle Ebû Fedâle Mevlâ Zeyd b. el-Hattâb (ö.165/781), Hârûn b. Mûsa el-Ezdî, Mevlâ el-Atekî (ö.?), Sellâm b. Miskîn Ebû Rûh el-Ezdî en-Nemerî (ö.167/783), Saîd b. Beşîr Ebû Abdirrahman Mevlâ el-Ezdî (ö.168/784), Kehmes b. el-Minhâl Ebû Osman es-Sedûsî (ö.?), Sâlih b. Beşîr Ebû Bişr el-Mürri (ö.172/788), Abdülvâris b. Saîd Ebû Ubeyde Mevlâ el-Anber (ö.180/796), Nûh b. Kays Ebû Ravh el-Ezdî el-Huddânî (ö.184/800), Muhammed b. Sevâ Ebu'l-Hitâb es-Sedûsî (ö.190/805), Sehl b. Yûsuf Ebû Abdirrahman el-Enmâtî (ö.190/805), Gunder Muhammed b. Cafer Ebû Abdillâh el-Kerâbisî Mevlâ el-Hüzelî (ö.193/808), Abdülâ'la b. Abdila'la Ebû Muhammed es-Sâmî el-Kureşî (ö.198/813), Amr b. el-Heysem b. Katan Ebû Katan (ö.198/813), Muâz b. Hişâm b. Ebî Abdillâh Senber ed-Destüvâi (ö.200/815), Muhammed b. Dînâr Ebû Bekir el-Ezdî (ö.?), Saîd b. Evs Ebû Zeyd el-Ensârî en-Nahvî (ö.214/829), Muhammed b. Mahbûb Ebû Abdillâh el-Bünânî (ö.223/837), Abdullâh b. Amr b. Ebi'l-Haccâc Meysere Ebû

226 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 3, s. 196.

Ma'mer Mevlâ el-Minkarî (ö.224/838), Şeybân b. Ferrûh Ebû Muhammed Mevlâ el-Habatî (ö.235/849), İsmail b. Bişr Ebû Bişr es-Selîmî (ö.255/868).

5.6. Kûfe Nispeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Kûfe nispetli râvîlerin sayısı 5'dir. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zât yoktur. Dolayısıyla aşağıda sadece toplam listemizi zikretmekle yetineceğiz.

Mûsa b. Ebî Kesîr Ebu's-Sabbâh Mevlâ el-Ensârî el-Hemdânî (ö.?), Ömer b. Ebî Zâide el-Hemdânî Mevlâ Amr b. Abdillâh el-Vâdiî (ö.150/767?), Mualla b. Hilâl b. Süveyd Ebû Abdillâh el-Hadremî el-Kûfî (ö.?), Abbâd b. Ziyâd b. Mûsâ el-Esedî es-Sâcî (ö.?), Muhammed b. Zâide Ebû Hişâm et-Temîmî Ebû Hişâm (ö.?).

5.7. Diğer râvîler

Diğer râvîler başlığı altında Kaderîlik'le itham edilen San'a, Medâin, Kirmân ve Horasân nispetli birer râvî yanında bir de nispesiz olmak üzere 4 şahıs tespit edilmiştir. Bunlar Vehb b. Münebbih Ebû Abdillâh el-Yemânî el-Ebnâvî (ö.114/731), Abdurrahman b. el-Asem Ebû Bekir el-Abdî el-Medâinî (ö.?), Hamza b. Dînâr (ö.?), Hassân b. İbrahim b. Abdillâh Ebû Hişâm el-Anezî el-Kirmânî (ö.186/802), Abdullâh b. Ferrûh el-Horâsânî (ö.175/791)'dir. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zât sadece Yemenli Vehb b. Münebbih'tir. Dolayısıyla aşağıda yalnızca Vehb'in özetle hadis rivâyetindeki etkinliği ve itham edildiği husus bağlamında biyografisi incelenecektir.

5.7.1. Vehb b. Münebbih b. Kâmil Ebû Abdillâh el-Yemânî es-Sana'ânî el-Ebnâvî (ö.114/731)

Fârisî bir ailenin çocuğu olan Vehb, 34/654 yılında muhtemelen Yemen'de dünyaya gelmiştir.²²⁷ "Hâfız", "imâm", "allâme", "ahbârî" ve "kasasî" diye tanıtılır.²²⁸ Cerh ve ta'dîl otoritelerinin çoğunluğu tarafından "sika" kabul edilmekle birlikte²²⁹ onu zayıf olarak değerlendirenler de vardır.²³⁰ Ebû Hüreyre, İbn

227 İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 459; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 545, 546.

228 Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 545, 546; *Tezkire*, c.1, s. 100.

229 İclî, *Ma'rife*, c. 2, s. 345; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9, s. 24; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*,

Abbâs, Ebû Saîd, İbn Ömer ve Abdullah b. Amr gibi birçok sahâbiden hadis almıştır.²³¹ Ayrıca Vehb, kadim dinlere ait kitapları okuması ve bunlardan nakillerde bulunması sebebiyle,²³² genelde geçmiş kültürlerin özelde isrâilî rivâyetlerin İslam kültürüne aktarılmasında etkinlik sahibidir.²³³ Öte yandan o, bir müddet Kaderiyye mezhebinin görüşleriyle meşgul olmuş, bu konuda bir kitap yazmış ancak daha sonra pişman olmuş ve rucû etmiştir.²³⁴ Rivâyetleri, İbn Mâce'nin *Sünen*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde mevcuttur.²³⁵

6. Sonuç

Kaderîlik'le itham edilen ve Kütüb-i sitte'nin tamamına veya en azından her hangi bir eserine rivâyetleri yansımış râvîlerin toplam sayısı 91'dir. Bunlardan 20'si "imâm", "muhaddis" ve "hâfız" gibi vasıflarla nitelenen ve hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri tespit edilen şahıslardır.

Bütün bu râvîlerin nispet edildikleri ilmî merkezler ise, yoğunluk sırasına göre Basra (45 kişi/16'sı mevâlîden), Dimaşk (14 kişi/4'ü mevâlîden) Medîne (13 kişi/7'si mevâlîden) Mekke (8 kişi/4'ü mevâlîden), Kûfe (5 kişi/2'si mevâlîden) ve Humus'tur (2 kişi). Ayrıca diğer râvîler başlığı altında, San'a, Medâin, Kirmân ve Horasân nispetli birer râvî yanında bir de nispesiz olmak üzere 4 şahıs (biri ebnâdan/fârisî) tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere Kaderiyye'nin merkezi olarak birinci sırada Basra, ikinci sırada Dimaşk gelmektedir. Doğrusu bu iki şehir târihen de böyle bilinir. Nitekim Basra'da Ma'bed el-Cühenî'nin, Dimaşk'ta Gaylân'ın bu işin temsilcileri oldukları öncelikli kayıtlardandır. Bununla birlikte Medîne'de azımsanmayacak kadar Kaderî muhaddislerin bulunması da manidardır. Bu duruma devrin geleneği gereği yapılan genel ilmi seyahatlerle birlikte özellikle Medîne'ye yapılan seyahatler neticesinde ulema arasında gerçekleşen ilim ve fikir teatisinin vesile olduğu söylenebilir.

"Hâfız" ve "muhaddis" olarak meseleye bakılınca yine Basra (10 kişi/7'si

c. 6, s. 763.

230 Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 353.

231 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 11, s. 140; Zehebî, *Siyer*, c. 4, s. 545.

232 Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 352.

233 Bk. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yay., İstanbul 2006, s. 366-385.

234 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 21, s. 147; Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 352.

235 Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 100.

mevâlîden) birinci sırada gelmektedir. İkinci, Medîne (6 kişi/1'i mevâlîden), üçüncü Dimâşk (3 kişi/2'si mevâlîden), dördüncü Humus (2 kişi), beşinci San'a'dır (1 kişi ve ebnâdan/fârisî). Kûfe'de söz konusu vasıfta bir kimse yoktur.

Bütün bu râvîlerin sayısı 91'dir. 91'in 33'ü mevâlî biri ebnâvî olmak üzere 34 şahıs, köken itibarıyla gayr-i Arap'tır. Hâfız ve muhaddis diye temâyüz etmiş zevatın sayısı ise 22'dir. Bunlardan -15'i mevâlî, 1'i ebnâvî olmak üzere 16'sı açıkça gayr-i Arap'tır.

Kaderî olmanın veya Kaderî görüşlere temâyülün cerh sebebi sayılıp sayılmayacağına çerçevesini belirleyecek olursak bu durumda şu tespitler karşımıza çıkmaktadır:

Hadis usûlü kitaplarında nazarî olarak belirtilen bid'at ehlinin propagandacı olmadığı sürece rivâyetlerinin kabul edileceği prensibi belirgin bir şekilde biyografi türü eserlerde de mevcuttur. Nitekim Yahya b. Hamza (Dimâşk), Hişâm b. Ebî Abdillâh (Basra), Abdüla'lâ b. Abdila'la (Basra), Ebân b. Yezîd (Basra), Abdülvâris b. Saîd (Basra) gibi muhaddisler Kaderî olarak tenkit edilirken hemen ardından onların dâî/propagandacı olmadıklarına, dolayısıyla bid'atlerinin, güvenilirliklerine zarar vermeyeceğine vurgu yapılmaktadır.

Bununla birlikte Safvân b. Süleym (Medîne), Şeybân b. Ferrûh (Basra) gibi propagandacı olup olmadıklarına dair her hangi bir kayıt getirilmeksizin sadece Kaderî oldukları ifade edildiği halde, bu sebeple rivâyetleri tenkit edilmeyenler de dikkat çekmektedir. Muhtemelen bunlar da propagandacı olmayan muhaddislerle aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan Kaderî olması hasebiyle tenkit edilip hadisleri alınmayan muhaddisler de bulunmaktadır. Ancak bu durum genel olmayıp bazı cerh ve ta'dîl âlimlerinin tavrıdır. Mesela, Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr'ın Kaderî olması sebebiyle bazı muhaddisler tarafından hadisleri alınmamıştır. Yine genel bir değerlendirmeye hadisleri zayıf görülen İbrahim b. Muhammed (Medîne)'in fezâile dair hadislerini, eş-Şâfiî kabul ederken, Ahmed b. Hanbel, onun hakkında "Hadisi yazılmaz, Kaderî görüşleri savunur" ifadelerini kullanmış, Abdurrezzak ise "Haline baktım Mu'tezile'den olduğunu anlayınca hadis yazmaktan vazgeçtim" demiştir.

Kaderî görüşleri benimseyen, kaderî görüşlerle özellikle ilgilenen ancak daha sonra bu görüşlerden vazgeçen muhaddisler de ön plana çıkmakta ancak onların bu durumu bir güven problemi oluşturmamış gözükmektedir. Mesela, meşhur hadis koleksiyonlarında bol miktarda rivâyetleri bulunan Hasan el-

Basrî ve Mekhûl hakkında “Kaderî görüşlere sahip idi fakat bundan rucû etti” anlamına gelen ifadeler kullanılırken, Abdülaziz el-Maceşûn için “Kaderî görüşlerle ilgilendi sonra vazgeçip sünnete yöneldi” denilmekte, Vehb b. Münebih hakkında “Kaderî görüşlerle meşgul oldu bu konuda bir kitap yazdı, sonra pişman oldu ve rucû etti” kaydına yer verilmektedir. Kaderiyye'ye mensup muhaddisler arasında yaygın olan söz konusu pişmanlık ve rucûun sebebi, araştırma sonucu oluşan itminanla alakalı olabileceği gibi, Emevîlerin iktidarının sona ermesiyle onlara yönelik bir antipati hareketi olan Kaderîliğin fonksiyonunun zayıflamasıyla da ilgili olabilir.

Kaderî olup olmama konusunda hakkında ihtilaflı bilgi verilenlerin durumu da rivâyetlerinin reddine sebep olmamıştır. Bu konuda yine meşhur hadis kitaplarında rivâyetleri bulunan İbn İshâk ile İbn Ebî Zî'b örnek olarak hatırlayabiliriz. İbn İshâk hakkında bir taraftan “Kaderî idi, Kaderî görüşlere sahipti,” diğer taraftan “O, insanların Kaderîlik'ten en uzağıydı” gibi ifadeler kullanılmaktadır. İbn Ebî Zî'b için de “Kaderî idi, bu sebeple İmâm Mâlik ondan uzak dururdu” kaydı yanında onun Kaderî görüşleri tenkit ettiği, ayrıca İmâm Mâlik'le dost olduğu söylenir.

Mezhebî görüşlerinin propagandacısı olmasına rağmen hadisteki otoritesi sebebiyle rivâyetlerine itibar edilenler de görülmektedir. Nitekim Sevr b. Yezîd (Humus), Kaderîlik'le ilgili düşünce ve tavırlarındaki aşırılıkları sebebiyle ulemanın ve halkın tepkisine maruz kalmış, memleketinden sürgün edilmiş, ardından evi yakılmış olmasına rağmen hadisleri gönül rahatlığıyla alınabilmiştir. Ancak onunla oturup kalkmaktan; muhabbetten sakındırılmıştır. Süfyân es-Sevrî, “Ondan hadis alınız ama onun dostluğundan sakınınız” demiştir.

Hadis rivâyetinde güvenilir veya zayıf farklı değerlendirmelere muhatap olmakla birlikte zayıflığını pekiştirmek üzere Kaderîlik vasfına vurgu yapılanlar da vardır. Müslim b. Hâlid b. Karkara, (Mekkî) örneğinde olduğu gibi o, bazı münekkitlerce “sika”, “leyse bihi be's” tabirleriyle ta'dîl edilmekle beraber genelde “zaîf”, “münkerü'l-hadîs”, “la yuhteccü bih” gibi ifadelerle cerh edilmiştir. Ayrıca cerh sebebi bağlamında Kaderî olduğu da özellikle dile getirilmekte, kendisinden kaderi inkâr eden bilgiler nakledildiği ifade edilmektedir.

Diğer taraftan Atâ b. Yesâr (Mekke), Hâlid b. Ma'dân (Humus), Gunder (Basra) gibi Kaderî diye nitelenen bazı muhaddislerin Kaderî olma ihtimali pek zayıf gözükmemektedir. Zira İbn Kuteybe'nin *Meârif*'i dışındaki eserlerde onlara ait böyle bir ithama yer verilmemiştir. Bazen de yanlışlıkla Kaderî diye algılanan bazı muhaddisler hakkında bir kısım tashihler dikkati çekmektedir. Mesele, İbn Ebî Zî'b gerçekte Kaderî görüşleri tenkit etmesine rağmen onun Ka-

derîlik'le ithamı, Halife Mehdi zamanında yakalanıp ceza gören bazı Kaderîleri merhameten himaye etmesi sebebiyledir. Ayrıca Hasan el-Basrî'nin de yanlış anlaşıldığı, her ne kadar Kaderiyye mensupları onu kendilerine nispet etseler de aslında fikirlerinin onlara muhalif olduğu belirtilmektedir.

Araştırmamızın bir diğer sonucuna göre Abdülvâris b. Saîd gibi bir kısım muhaddisler, kader konusunda açıkça görüşlerini belirtirken, Katâde ve talebesi Saîd b. Ebî Arûbe gibi bazıları, muhtemelen siyâsî veya mezhebî kaygılarla görüşlerini gizleme ihtiyacı duymuşlardır.

Kaderîliğin özellikle belli bölgelerde hâkim olması veya belli bir süre devam etmesine tesir eden âmillere gelince, bunlar siyâsî ve mezhebî sâikler yanında söz konusu akımı temsil eden hoca-talebe ilişkileri olarak da öne çıkmaktadır. Mesela, Dimaşk'lı muhaddislerden Yahya b. Hamza ile Heysem b. Humeyd'in, hocaları Mekhul'un görüş ve hadislerini çok iyi bildikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kaderîlik konusunda ondan etkilenmiş oldukları söylenebilir. Yine Basralı muhaddislerden Saîd b. Ebî Arûbe, hocası Katâde'den; Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr, hocası Abdülvâris'ten etkilenmiştir.

Kaderîlik'le itham edilen erken dönem hadis râvîleri Sünnî tabakât literatüründe daha çok "Yütthem bilkader/Kaderi inkârla itham edilmiştir" "Kâne yera'l-kader/Kaderi inkâr eden görüşlere sahipti" "Kâne yekûlu bi'l-kader/Kaderi inkârla ilgili konuşurdu", "Kâne kaderiyyen/Kaderî idi" gibi ifadelerle tenkit edilmektedirler. Bu minvalde "Kâne kaderiyyen, mu'teziliyyen/Kaderî; Mu'tezilî idi" veya sadece "Mu'teziliyyun/Mu'tezilîdir" gibi ifadeler nadiren kullanılmaktadır. Mu'tezilî tabakât literatürü de Kaderîlik'le mütthem muhaddisleri kendilerinden kabul ederek muhtevalarına almışlardır. Ne var ki bu vasıftaki muhaddislerin hemen tamamının Mu'tezile'den olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü bunlar arasında Mu'tezile'nin fikirlerinin tamamını benimseyenlerin bulunması bir tarafa sadece kader anlayışında bile homojen bir bakış açısı yoktur. Ayrıca söz konusu râvîlerden sehven Kaderî olarak damgalananlar ile sonradan rucû edenlerin de önemli bir yekün oluşturduğu malumdur.

Netice itibariyle genelde ehl-i bid'atten özeldir Kaderiyye'den olmakla itham edilen zevatın, cerh ve ta'dîl âlimlerince tenkit edilip rivâyetlerinin kabulü veya reddi meselesinin, sathî bir iki kural ile çözülmekten öte sosyal, siyâsî ve mezhebî yönleri olan çok boyutlu ve karmaşık bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda makalemizin, bir örnekleme çalışması olduğunu düşünüyor, konuyla ilgili detaylı araştırma yapacaklara bir girizgâh olmasını umuyoruz.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1-3, tahk.: Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1408/1988.
- , *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, 1-6, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Ali b. Abdillâh el-Medîni, *İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, tahk.: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Vaî, Haleb 1400/1980.
- Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- Atvân, Hüseyin, *el-Firaku'l-İslâmiyye fi bilâdi's-Şâm fi'l-asri'l-ümevi*, Dâru'l-Cil, yy., 1986.
- Aydınlı, Osman, "Mu'tezile Ekolü, Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife*, Konya 2003, yıl, 3, sayı: 3, s. 27-54.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrece lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, 1-2, tahk.: Ebû Lübâbe Huseyn, Dâru'l-Livâ, Riyad 1406/1986.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-fırak*, tahk.: M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru't-Türâs, Kahire, ts.
- Belhî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed, *Zikru'l-Mu'tezile*, tahk.: Fuâd Seyyid, (*Fazlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile* içerisinde), Dâru't-Tünüsüyye, Tûnus 1974.
- Birışık, Abdülhamid, "Katâde b. Diâme", *DİA*, Ankara 2002, c. 25, s. 22-23.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *et-Târihu'l-kebir*, 1-9, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarâbâd 1377/1958'den ofset Diyarbakır, ts.
- Cuğbeyr, Ömer Abdülazîz, *el-Hasanü'l-Basrî ve hadîsühü'l-mürsel*, Dâru'l-Beşîr, Amman 1992.
- Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in Takrîbu't-Tehzîb'de Buhârî'nin Bida't Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve Hedyu's-sârî (Mukaddime)deki Müdafası" *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, 2000, c. 2, sayı: 3, s. 29-59.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1-5, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, 1-10, Dâru'r-Riyâz, Kahire 1407/1987.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasen, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, tahk.: Fevkiye Hüseyin Mahmud, Dâru'l-Kitâb, Kahire, ts.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyân, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*, 1-4, tahk.: Ekrem Ziya el-Ömerî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1410.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 1-20, tahk.: Ömer Faruk et-Tabbâ', Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420/1999.
- Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Kitabiyat, Ankara 2004.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, tahk.: Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1403/1983.
- , *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, tahk.: Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1406/1986.
- , *Târîhu Bağdâd*, 1-14, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts.
- Hatiboğlu, Mehmed S., *Hilafetin Kureyşiliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat, Ankara 2005.
- Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yay., İstanbul 2006.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürçânî, *el-Kâmil fi zuafâi'r-ricâl*, 1-8, tahk.: Heyet, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1405/1985.
- İbn Asâkir, Ebû Kâsım Ali b. Hasen ed-Dimaşkî, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 1-80, tahk.: Heyet, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1-9, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1372/1953.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen, *Mücerredü'l-Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eşârî*, tahk.: Daniel Gimaret, Dâru'l-Maşrik, Beyrut 1987.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyü's-sârî, Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru's-Selâm, Riyad, ts.
- , *Nüzhetü'n-nazar, fi tavzîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser (Şerhu'n-Nuhbe)*, tahk.: Nureddîn İtr, Dâru'l-Hayr, Dimaşk 1414/1993.
- , *Takrîbu't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Haleb 1406/1986.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb fi ricâli'l-hadîs*, 1-7, tahk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammedb. Ebî Bekir, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü' ebnâi'z-zemân*, 1-8, tahk.: İhsân Abbâs, Dâru Sadır, Beyrut 1398/1978.
- İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'z-zuafâ ve'l-metrûkîn*, 1-3, tahk.: M. İbrahim Zâyed, Dâru'l-Vaî, Haleb 1396/1976.
- , *Kitâbu meşâhiri ulemâi'l-emsâr ve a'lâmi fukahâi'l-aktâr*, tahk.: Manfred Fleischhammer, Matbatü Lecneti't-Te'lîf, Kahire 1379/1959.
- , *Kitâbu's-Sikât*, 1-9, tahk.: Şerafeddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, yy., 1975.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, tahk.: Dâru'l-Meârif, Servet Ukkâşe, Kahire, ts.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Şihâbuddîn el-Bağdâdî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahk.: Nureddin İtr, Dâru'l-Mellâh, yy., 1398/1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1-9, Beyrut 1405/1985.
- , *et-Tabakâtü'l-kübrâ; el-Kısmu'l-mütemmim*, tahk.: Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 1408/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali, *ez-Zuafâ ve'l-metrûkîn*, 1-2, tahk.: Abdullâh el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1-13, Dâru Sâdır, Beyrut 1399/1979.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *Kitâbu'l-Fihrist*, tahk.: M. Rıza Teceddüd, Mektebetü Hayyât, Beyrut 1967.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü'bni's Salâh fi ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988/1408.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-sikât*, tahk.: Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, 1-2, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1405/1985.
- İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev.: Saim Yeprem, Marifet Yay., İstanbul 1981.
- Josef van Ess (nşr.), *Bidâyetü ilmi'l-Kelâm fi'l-İslâm, Risâletâni fi'r-reddi ala'l-Kaderiyye mine'l-karni'l-evvelî li'l-hicre li'l-Hasen b. Muhammed el-Hanefiyye ve'l-halîfetü Ömer b. Abdilazîz*, Beyrut 1977, s. 11-57.
- , "Kadariyya", *EI*, Brill, Leiden, 1978, c. 4, s. 368-372.
- Kadı Abdülcebbar, *Fazlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*, tahk.: Fuâd Seyyid, Dâru't-Tûnûsiyye, Tûnus 1974.
- , *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, tahk.: Abdülkerîm Osman, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts.
- Karahan, Abdullah, *Hadis Râvîlerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)*, Sır Yay., İstanbul 2005.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, 1-2, tahk.: Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1360/1941.
- Köktaş, Yavuz, 'Kaderiyye ve Mürcie ile ilgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi' *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2003, c. I, sayı: 2, s. 113-143.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsim fi marifeti'l-ekâlîm*, Brill, Leiden 1967.
- Matürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, tahk.: Fethullah Huleyf, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

- el-Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemâleddîn Yusuf b. ez-Zekî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 1-35, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1403/1983-1413/1992.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Hacâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahîhu Müslim*, 1-5, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Ebû Arûbe", *DİA*, İstanbul 1999, c. 9, s. 421-422.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tabakâtü'l-huffâz*, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Beyrût 1403.
- , *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1420/2000.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm *el-Müel ve'n-nihal*, tahk.: Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1387/1967.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, 1-5, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa, *Kitâbu'z-Zuafâi'l-kebîr*, 1-4, tahk.: Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 291-293.
- Üzüm, İlyas, "Kaderiye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 64-65.
- Von H. Ritter, "Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit", *Der Islam*, Berlin 1933, c. 21, s. 67-83.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* çev.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Umran Yay., Ankara 1981.
- Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 129-131.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1-4, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, İsa el-Bâbî el-Halebî, yy., 1372/1963.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1-25, tahk.: Şuayb el-Arnaûd ve dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1404/1986-1409/1988.
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, 1-4, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm, kâmusu terâcîm li eşheri'r-ricâlî ve'n-nisâi mine'l-Arabî ve'l-müsta'rabîne ve'l-müsteşrikîn*, 1-8, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrût 1990.